

**TURUN
YLIOPISTO**

”Halusin oikeisiin töihin, mut ehkä sitä ei kuunneltu.”

Elämäntutkimus haastattelututkimus vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuuden tavoittelusta

Erityispedagogiikan
pro gradu -tutkielma

Lilli Jokela-Vahteristo

28.4.2023

Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällysluettelo

1. Johdanto	3
2. Yhteiskuntatieteellistä vammaistutkimusta	6
2.1. Yhteiskuntatieteellisen ja medikalistisen vammaistutkimuksen rajanvetoa	6
2.2. Mediakalinen diskurssi	7
2.3. Ableismi	8
2.4. Hallinta	9
3. Vammaiset henkilöt työelämässä.....	11
3.1. Vammaisten työelämäoikeuksien määrittelyä	11
3.2. Työntekijäkansalaisuus.....	12
3.3. Tavoitteiden ja työelämäosallisuuden ristiriita	13
3.3.1. Vammaisten työelämäosallisuus arvioituina lukuina	14
3.3.2. Työllisyyttä tukevien käytäntöjen tutkimusta	15
4. Tutkimuksen toteutus.....	17
4.1. Tutkimustehtävä ja metodologiset lähtökohdat	17
4.2. Aineiston tuottaminen ja analyysin eteneminen	18
4.3. Tutkimuseettisiä pohdintoja.....	21
4.4. Luotettavuuden arviointia.....	23
5. Tutkimustulokset - Vaikeasti saavutettava työntekijäkansalaisuus	25
5.1. Ketkä puhuvat.....	25
5.2. Koulupolun saamat merkitykset matkalla kohti työntekijäkansalaisuutta.....	26
5.3. Koulutuslupaus koetuksella työntekijäkansalaisuuden kynnyksellä	36
5.4. Murenevatko unelmat? – Työntekijäkansalaisuuden haasteita ja mahdollisuuksia	44
6. Johtopäätökset	53
Lähteet	59
Liitteet.....	69
Liite 1. Tietosuojailmoitus	69
Liite 2. Haastattelurunko	71

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Erityispedagogiikka

Tekijä: Lilli Jokela-Vahteristo

Otsikko: ”Halusin oikeisiin töihin, mut ehkä sitä ei kuunneltu.” Elämänkulullinen haastattelututkimus vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuuden tavoittelusta

Ohjaajat: dosentti Anna-Maija Niemi, professori Arto Jauhiainen

Sivumäärä: 73 sivua

Päivämäärä: 28.4.2023

Vammaispolitiikan viime vuosikymmenten keskeisin tavoite on ollut vammaisten henkilöiden yhteiskunnallisen osallisuuden edistäminen ja sosioekonomisen aseman parantaminen. Keskeisenä keinona on kehitetty vammaisten henkilöiden ammatillista koulutusta työelämäosallisuuden edellytysten parantamiseksi. Koulutus- ja työvoimapolitiittisista linjauksista ja toimista huolimatta vammaisten henkilöiden osallisuus avoimilla työmarkkinoilla on edelleen heikkoa.

Tarkastelen pro gradussani vammaisten nuorten kokemuksia osallisuudestaan työelämässä sekä heidän antamia merkityksiä työntekijäkansalaisuudelleen. Teoreettinen viitekehyseni ammentaa yhteiskuntatieteellisestä vammaistutkimuksesta, jossa keskeistä on korostaa vammaisuutta sosiaalisesti rakentuneena ilmiönä (mm. Goodley 2014; Oliver & Barnes 2012; Vehmas 2009). Käytän analyysissäni apuna medikalistisen diskurssin, ableismin ja hallinnan käsitteitä. Liitän vammaisuuden medikalistisen diskurssin ja ableististen käytäntöjen johtavan yksilön ulkopuolelta tulevaan hallintaan, jota vammaiset nuoret kohtaavat elämänkulussaan.

Tutkielmani aineisto koostuu viiden nuoren elämäkerrallisista teemahaastatteluista. Tarkastelen erityisesti sitä, miten nuorten kertomukset ja merkityksenanto heijastelevat yhteiskunnassa vaikuttavia ableistisia käytänteitä, vammaisten henkilöiden hallintaa ja vammaisuuden medikalistisen diskurssin merkitystä vammaisen henkilön elämänkulussa. Aineiston laadullinen analyysi nojaa teoriaohjaavaan analyysiin, jossa tämän tutkielman käsitteet ja aiempi tutkimus ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa nuorten kertomusten kanssa.

Analyysissäni väitän, että vammaisten työelämäoikeudet, poliittinen ohjaus ja retoriikka sekä vammaisten nuorten kokemukset työntekijäkansalaisuutensa edellytyksistä ovat keskenään ristiriidassa. Merkittävimpänä ongelmana tuon esiin kyvyttömyyden kuulla ja paneutua nuorten vahvuuksiin ja etsiä ratkaisuja, joissa vammaisille nuorille syntyy aidosti mahdollisuus saavuttaa osallisuus työmarkkinoilla. Esitän tämän ilmentävän yhteiskunnassa syvään juurtuneita asenteita ja tapaa hallita vammaisia henkilöitä medikalistisesta diskurssista käsin. Vammaisten nuorten työelämäosallisuutta vaikeuttaa edelleen merkittävästi keskittyminen yksilön rajoitteisiin ja vammaan sen sijaan, että huomio kiinnittyisi mahdollisuuksiin, yksilöllisiin taitoihin, osaamisen vahvistamiseen ja osallisuutta vahvistavaan tukeen.

Avainsanat: vammaisuus, työntekijäkansalaisuus

1. Johdanto

Vammaispolitiikan viime vuosikymmenten keskeisin tavoite on ollut vammaisten henkilöiden yhteiskunnallisen osallisuuden edistäminen ja sosioekonomisen aseman parantaminen. Keskeisenä keinona on kehitetty vammaisten henkilöiden ammatillista koulutusta työelämäosallisuuden edellytysten parantamiseksi (esim. Sosiaali- ja terveysministeriö 2021, 2010). Osatyökykyisten työvoimapotentiaali on noussut keskeiseksi työllisyyspolitiiseksi teemaksi, sillä työllisyyden kohennuttua huomio on kiinnittynyt työvoiman saatavuuden ongelmiin ja rekrytointivaikeuksiin. Talouden suhdannevaihteluiden ja työn muutosten lisäksi suomalaisia työmarkkinoita haastavat väestön ikääntyminen sekä syntyvyyden aleneminen. Yleinen kehitys on luonut otollisen ilmapiirin tarkastella vammaisten ja osatyökykyisten henkilöiden potentiaalia työllisyysasteen nostamisessa ja työvoiman saatavuusongelmien ratkaisemisessa. Ajankohtaista yhteiskuntapoliittista ilmapiiriä heijastelevassa Valtioneuvoston hallitusohjelmassa todetaan, että työllisyysasteen nostamiseksi on olennaista lisätä osatyökykyisten, vaikeasti työllistyvien ja maahanmuuttajien osallistumista työmarkkinoille. Erikseen on mainittu erityisen tuen tarpeessa olevien osatyökykyisten kuten maahanmuuttajien, vammaisten, nuorten ja ikääntyneiden tarpeet päästä työllistymistä edistävien ja yksilöllisten palveluiden piiriin. (Valtioneuvosto 2019.)

2000-luvun koulutus- ja työvoimapoliittisista linjauksista ja toimista huolimatta vammaisten henkilöiden osallisuus avoimilla työmarkkinoilla on edelleen heikkoa. Erityisen heikossa asemassa ovat vaikeasti vammaiset ja kehitysvammaiset, jotka ohjataan valmistumisensa jälkeen erilaisiin sosiaalipalveluina järjestettäviin työ- tai päivätoimintoihin (mm. Hoffrén & Rautanen-Muhli 2019). Vaikka yhteiskuntatieteellinen vammaistutkimus on pitkään haastanut medikalistista kuvaa vammaisuudesta, liittyy vammaisiin edelleen vahva lääketieteen ja sosiaalihuollon asiakkaan stigma ja leimautuminen avun kohteeksi (mm. Hakala, 2013). Useat tutkimukset osoittavat, että vammaiset henkilöt on jätetty työelämän ulkopuolelle, vaikka heillä on sekä työkykyä että työhalua (Hakala ym. 2019, 2013; Vesala ym. 2015; Laiho ym. 2010; Holm & Hopponen 2007; Linnakangas ym. 2006).

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani vammaisten nuorten kokemuksia osallisuudestaan työelämässä sekä heidän antamia merkityksiä työntekijäkansalaisuudelleen. Työntekijäkansalaisuuden käsite alleviivaa työn merkityksellisyyttä uusliberalistisessa yhteiskunnassa, jossa korostuvat taloudellinen hyöty ja yksilön vastuu. Tutkijat puhuvat työntekijäkansalaisesta, joka on aktiivinen, vastuullinen ja

taloudellisesti tuottava toimija. Työntekijäkansalainen on itseään hallinnoiva ja oman itsenäisyytensä edellytykset tuottava, ja osallistuu kansakunnan kilpailukyvyyn luomiseen palkkatyöllä tai yrittämällä. (mm. Ekholm & Teittinen 2014; Brunila ym. 2013.) Kiinnostukseni aiheeseen on herännyt tavattuani vammaisia, työelämäorientoituneita nuoria, joille pääsy avoimille työmarkkinoille näyttäytyy lähes mahdottomana. Ammatillisesta koulutuksesta, motivaatiosta ja työelämätaidoista huolimatta nuorten paikka näyttää aina palautuvan vammaisille suunnattuun työpajaympäristöön “harjoittelemaan työntekijäkansalaisuutta”.

Tutkielmani teoreettinen viitekehys ammentaa yhteiskuntatieteellisestä vammaistutkimuksesta, jossa keskeistä on korostaa vammaisuutta sosiaalisesti rakentuneena ilmiönä (mm. Goodley 2014; Oliver & Barnes 2012; Vehmas 2009; Oliver 1996; Davis 1995). Yhteiskuntatieteellinen vammaistutkimus kyseenalaistaa vammaisuuden lääketieteellisten määritysten esteenä osallisuudelle ja kiinnittää huomion vammaisia henkilöitä syrjiviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja toimintoihin. Käytän analyysissäni apuna medikalistisen diskurssin, ableismin ja hallinnan käsitteitä. Medikalistisella diskurssilla viitataan tutkielmassa tapaan, jolla Davis (2014, 8–9) kuvaa vammaisuuden tulevan edelleen yhteiskunnassa ymmärretyksi ja määritetyksi medikalistisesti eli sairauden ja diagnoosin käsitteistön avulla. Vammaisuus rajautuu näin normaaliksi ymmärretyn ulkopuolelle. Kauppila (2022, 21) asemoi ableismin kuvaavan “vammaisuuden normaaliuden, normin ja ei-vammaisuuden välisiä suhteita. Vammaisuus määritetään suhteessa käsitykseen normaalista, kyvykkästä henkilöstä, jolla ei ole toiminnanrajoitteita.” Liitän vammaisuuden medikalistisen diskurssin ja ableististen käytäntöjen johtavan yksilön ulkopuolelta tulevaan hallintaan, jota vammaiset nuoret kohtaavat elämänsä aikana. Avaan hallinnan mekanismia Foucault’laisesta perinteestä käsin, jossa hallinta ymmärretään käyttäytymisen ohjaamiseksi (mm. Foucault 2010, 2008, 1982). Keskustelen läpi tutkielman aineiston suhteesta yhteiskuntatieteelliseen vammaistutkimukseen ja erityisesti siihen, miten medikalistinen diskurssi, ableistiset käytännöt ja hallinta kuuluvat nuorten kertomuksissa työntekijäkansalaisuudestaan ja siihen valmentaneesta koulutuspolusta. Käyn teoriaosiossa läpi lyhyesti vammaisten henkilöiden asemaa ja oikeuksia turvaavan lainsäädännön kehitystä erityisesti työelämäosallisuuden näkökulmasta. Valotan myös lyhyesti keskeistä tutkimusta, joka asemoi vammaisten henkilöiden työelämäosallisuuden haasteita ja esittää kehittämiskohteita.

Tämä tutkielman keskiössä ovat siis vammaisten nuorten kokemukset ja merkityksenanto omalle työntekijäkansalaisuudelleen. Nuoret kuvaavat elämäkerrallisissa haastattelukertomuksissaan

koulupolkuaan, siirtymistä työelämään ja tulevaisuuden työelämähaaveitaan. Kertomuksissa nuoret katsovat taaksepäin ja pohtivat valintoja ja kokemuksia kouluvuosiltaan; millaisia mahdollisuuksia ja haasteita niihin liittyi, miten ne valmensivat työelämään. Kokemukset merkityksellistyvät työelämän kynnyksellä, kun nuoret pohtivat omaa työntekijäkansalaisuuttaan sekä siihen vaikuttaneita ja vaikuttavia seikkoja. Kysyn nuorilta myös, miten he näkevät tulevaisuutensa työmarkkinoilla, millaisia odotuksia, haaveita ja pelkoja heillä on.

Tutkielmani keskeisimmät käsitteet ovat vammaisuus, työntekijäkansalaisuus, yhteiskuntatieteellinen vammaistutkimus, medikalistinen diskurssi, ableismi ja hallinta.

2. Yhteiskuntatieteellistä vammaistutkimusta

Tutkielmani viitekehys ammentaa yhteiskuntatieteellisestä vammaistutkimuksesta, joka painottaa vammaisuuden määrittelyn olevan sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan. Liitän tutkielmani osaksi avoimesti poliittista vammaistutkimuksen perinnettä, joka tarkastelee vammaisia ulossulkevia rakenteita ja käytäntöjä yhteiskunnassa. Yhteiskunnalliselle vammaistutkimukselle on leimallista osoittaa ableistiset ja hallintaa korostavat käytännöt, jotka vaikeuttavat vammaisten henkilöiden edellytyksiä toimia yhteiskunnassa tasavertaisina jäseninä vammattomien kanssa.

Avaan tässä luvussa yhteiskunnallisen vammaistutkimuksen keskeistä perustaa ja siihen linkittyviä medikalistisen diskurssin, ableismin ja hallinnan käsitteitä. Luku rakentaa ymmärrystä kolmannessa luvussa tarkastelemaani työntekijäkansalaisuuteen, sitä ohjaavaan oikeudelliseen viitekehykseen sekä tutkimukseen, joka asemoi vammaisten työelämäosallisuutta ja erityisesti sen haasteita.

2.1. Yhteiskuntatieteellisen ja medikalistisen vammaistutkimuksen rajanvetoa

Yhteiskunnallisella vammaistutkimuksella viitataan 1970- ja 1980-luvuilla alkaneeseen yhteiskuntatieteelliseen ja kulttuurintutkimukselliseen keskusteluun, joka haastoi medikalistisen näkemyksen vammaisuudesta. Tutkimussuuntaus painottaa vammaisuuden määrittelyn olevan sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan, jolloin se on sosiaalisesti rakentunut ilmiö. Yhteiskuntatieteellisen vammaistutkimuksen sateenvarjon alla käytetään myös termejä kriittinen vammaistutkimus sekä sosiaalinen vammaistutkimus. Yhteiskuntatieteellisesti orientoituneessa vammaistutkimuksessa tarkastelu kohdistuu materiaalien ulottuvuuksien lisäksi niin diskursiivisiin käytänteisiin, vammaisuuden ja vammojen merkityksellistämiseen kuin erilaisiin hallinnan tapoihin. (mm. Niemi 2022; Kauppila 2022; Nurmi-Koikkalainen 2017; Goodley 2014; Vehmas 2009; Reinikainen 2007; Thomas 2007.)

Tutkimussuuntauksen kohteena oli erityisesti se, miten vammaisten henkilöiden yhteiskunnallinen asema ja vammaisuus määrittyvät kapitalistisissa tuotantosuhteissa (mm. Kauppila 2022; Oliver & Barnes 2012; Oliver 1996; Davis 1995). Vammaisuutta käsiteltiin yhteiskunnallisen sorron muotona, jossa yhteiskunnan järjestelmillä oli keskeinen ylläpitävä merkitys. (mm. Thomas 2007; Oliver 1990.)

Yhteiskuntatieteellistä vammaistutkimusta on luonnehdittu avoimen poliittiseksi, ja sen keskeisimpiä tavoitteita on vamman ja vammaisuuden suhteen uudelleen määrittely. Tarkastelemalla yhteiskunnan taloudellisia, poliittisia ja kulttuurisia rakenteita voidaan havaita, miten ne rajoittavat vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan yhdenvertaisina kansalaisina. (mm. Kauppila 2022; Oliver 1996; Finkelstein 1980).

Vammaisuuden yhteiskuntatieteellisestä ulottuvuudesta on sittemmin tullut valtavirtaa vammaistutkimuksessa. Muun muassa Vehmas (2009, 112) kuvaa sosiologisen näkökulman syrjäyttäneen yksilökeskeisen lääketieteellisen näkökulman vammaistutkimuksessa. Ihmisyys, normaalius ja vammaisuus määrittyvät kulttuuristen normien perusteella, jolloin ne ovat sosiaalisesti tuotettuja ilmiöitä eli sosiaalisia konstruktioita. Nurmi-Koikkalainen (2017, 10) puolestaan asemoi vammaisuuden paitsi sosiaalisena myös oikeusperusteisena ilmiönä. Siinä vammaisuus ymmärretään henkilön suhteena ympäröivään yhteiskuntaan. Vammaisilla henkilöillä on yhtäläiset oikeudet kuin ei-vammaisilla henkilöillä ja heidän tulee osallistua yhteiskuntaan tasavertaisina. Vaikka tutkijat jakavat laajasti näkemyksen vammaistutkimuksen painopisteen siirtymisestä lääketieteellisestä mallista yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti tuotettuun malliin, näkyy vammaisuuden määrittelyssä ja vammaisten oikeuksien toteutumisessa edelleen vahva medikalistinen vaikutus. Esimerkiksi Nurmi-Koikkalainen (2017) katsoo, että käytännössä vammaisuuden määrittelyssä ovat edelleen vastakkain lääketieteellinen malli sekä yhteiskunnallinen ja oikeusperustainen malli. Lääketieteellinen, hallinnan malli korostaa asiantuntijoiden valtaa, jossa vammaiselle määritetään rajat, joiden sisällä hänellä on mahdollisuus toimia. Sosiaalinen ja oikeusperustainen malli puolestaan korostavat henkilön omaa toimijuutta ja osallisuutta, jossa erilaisuus on hyväksyttyä ja rikastuttavaa. Vammaisuuden sosiaalinen malli ei kuitenkaan kiellä vammaisuuden ongelmia, joissa keskeistä on yhteiskunnan kyvyttömyys ratkaista vammaisuudesta ja toimintarajoitteista johtuvia tarpeita. (Nurmi-Koikkalainen 2017, 11.)

2.2. Mediakalistinen diskurssi

Vammaisuuden medikalistinen diskurssi saa tämän tutkielman analyysissä erottuvan painoarvon. Vammaistutkimuksen diskursiivisessa ulottuvuudessa huomio kiinnittyy vammaisuudelle annettuihin merkityksiin sekä tietoon liittyviin kysymyksiin. Ymmärrän diskurssin tiedollisen ulottuvuuden Hallin (2001, 1992/2019) Foucaul'tlaisesta perinteestä johtamalla tavalla. Hall

määrittelee diskurssin joukoksi lausumia, jotka sisältävät tietoa kohteestaan. Diskurssit tarjoavat tapoja, joilla asioita nähdään ja esitetään. (Hall 1992/2019) Diskurssit siis muodostavat sellaisia tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat (Husa 1995, 43–45). Tarkastelen nuorten kerronnasta hallinnan ulottuvuuksia erityisesti medikalistisia diskursseja vasten. Medikalistisella diskurssilla viitataan tapaan, jolla Davis (2014) kuvaa vammaisuuden tulevan yhteiskunnassa ymmärretyksi ja määritetyksi medikalistisesti eli sairauden ja diagnoosin käsitteistön avulla. Vammaisuus rajautuu näin normaalin ulkopuolelle, mistä seuraa yksilölle asettuminen itsevalinnan ulkopuolelle (mt. 2–14). Niemi (2022, 57) on konkretisoinut medikalistisen diskurssin merkitystä erityisen tuen piirissä olleiden nuorten koulutuselämänsä kerronnassa osoittamalla nuorten valinnankirjon kapeaksi. Niemen tutkimuksessa nuoret kertovat jääneensä koulutusmahdollisuuksien ulkopuolelle, koska ne on katsottu epäsoviviksi tai mahdottomiksi määritetyn tuen tarpeen vuoksi. Tarkastelenkin aineistossani, millaisia merkityksiä medikalistinen diskurssi saa nuorten tarinoissa, ja miten medikalistinen diskurssi näkyy nuorten hallintana matkalla kohti työntekijäkansalaisuutta.

2.3. Ableismi

Yhteiskunnalliseen vammaistutkimukseen liittyvä ableismin käsite kuvaa vammaisuuden ja ei-vammaisuuden välisiä suhteita. Kauppila (2022, 20) esittää että “vammaisuus määritetään aina suhteessa käsitykseen normaalista, kyvykkästä, ei-vammaisesta henkilöstä, jolla ei ole rajoitteita”. Esimerkiksi Suomessa vammaispalveluiden tarpeessa olevaksi henkilöksi määritetään yksilö, ”jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista” (Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista, 380/1987). Vammaisuus on siis aina suhteellinen käsite, ja ableismilla viitataan käytäntöihin ja prosesseihin, joilla ei-vammaisuuden normia tuotetaan. Käsitteet normaaliudesta eivät ole pysyviä vaan ne muuntuvat jatkuvasti erilaisissa kulttuurisissa ja yhteiskunnallisissa käytänteissä. Campbell (2019, 146) kuvaa ableismia erotelevana kulttuurisena ja yhteiskunnallisena käytäntönä ja prosessina. Se ei ole vain negatiivinen asenne vammaisia henkilöitä kohtaan vaan syvään juurtunutta, järjestelmällistä ulossulkemista.

Suomalaisessa tutkimuksessa ableismiin on kiinnitetty huomiota osana vammaisten oppilaiden segregaatiossa sosiaalishistoriallista tutkimusta (Vesala & Teittinen 2022). Tutkijat nostavat esiin segregoivia tekijöitä 1900-luvun alusta, joita ovat olleet huonotapaisuus, kognitiiviset ongelmat ja

luokka-asema. Tutkijoiden mukaan inkluusio on tuonut edistystä, mutta ei ole poistanut ableismia, joka näkyy edelleen kyvykkyyden ideologian korostamisessa (Vesala & Teittinen 2022, 36; Niemi 2022, 57). Kauppila (2013, 74) puolestaan on todennut, että yhteiskunnan palveluihin on sisäänrakennettuna “diagnoosiperusteinen apartheid-järjestelmä, joka sekä määrittelee vammaisuuden ja vammojen laadun että erottelee yksilöt kykyjensä perusteella”. Etsin tämän tutkielman nuorten kertomuksista merkityksiä, jotka liittyvät ableistisiin käytäntöihin ja prosesseihin. Miten kyvykkyys ja vammattomuus sekä poikkeavuus normista suhteutuvat toisiinsa vammaisten nuorten merkityksenannoissa? Miten nuoret puhuvat vammaisuudestaan suhteessa työntekijäkansalaisuuteen ja mitä puhe kertoo ableistisista prosesseista?

2.4. Hallinta

Tunnistettaessa yhteiskunnassa vallitsevia ableistisia käytäntöjä, tarkasteltavaksi tulee myös hallinnan merkitsevyys. Tarkastelen tässä tutkimuksessa vammaisten nuorten hallintaa Foucault’laisesta perinteestä käsin, jossa hallinta ymmärretään käyttäytymisen ohjaamiseksi (Foucault 1982, 789–790). Tutkijat käyttävät ohjaamisesta määrittelyjä kuten käyttäytymisen ja toiminnan johtaminen, muokkaaminen, opastaminen ja johdattelu (ks. Dean 2010a, 17; Tremain 2005, 8). Hallinnassa ei ole kyse pakottamisesta vaan taktiikoiden käyttämisestä lakien asemesta (Foucault 2010, 107). Epäsuoran hallinnan taustalla olevat valtarakenteet eivät ole läpinäkyviä, sillä yksilö tekee näennäisesti valintoja, vaikka todellisuudessa hänen toiminnalleen ja mahdollisuuksilleen on asetettu rajoitteita (Tremain 2005, 8). Hallinta liittyy läheisesti identiteettiin, sillä hallinta muokkaa käsityksiä siitä, millaisia yksilöiden ja yhteisöjen pitäisi olla (Dean 2010a, 27). Hallinta pyrkii vaikuttamaan yksilön uskomuksiin ja käytökseen erilaisilla tekniikoilla ja tiedonmuodoilla, ja edistää näin halutun kaltaista toimintaa (mt 18–20).

Liberaali hallinta on kehittynyt 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä uusliberalistiseksi hallinnaksi. Liberaali hallinta on kritiikkiä hallintaa kohtaan ja pyrkimys erottautua siitä, kun uusliberalismi kritisoi erityisesti hyvinvointivaltiota ja sosiaalista hallintaa (Dean 2010a, 62; Foucault 2008, 320). Foucaultin (2008, 320) mukaan liberaalin ja uusliberaalin hallinnan jaettu tavoite on vähentää valtion suoraa hallintaa, tehdä subjekteista kyvykkäitä ja jaotella subjekteja kyvykkyyden mukaan. Kuvaan tässä tutkimuksessa hallintaa liberaalissa kontekstissa erottelematta sen sisällä vaikuttavia kehityssuuntia. Paradoksaalista liberalismissa on sen tarve rajoittaa hallintaa ja samaan

aikaan toteuttaa hallintaa järjestyksen ylläpitämiseksi (Foucault 2008, 319; 2010, 13). Liberaalia hallintaa ohjaavat arvot ja erilaiset odotukset. Liberalismi auktorisoi tietäviä ihmisiä, joilla uskotaan olevan tieto ja tehokkuus toimia (Miller & Rose 2008, 201). Liberaali hallinta luokittelee yksilöitä heidän itsehallintakyvyn mukaan ja tekee interventioita. Niiden tarkoituksena on pyrkiä kehittämään yksilöitä toivotusti tai eristää yhteiskunnasta ne, jotka katsotaan niin sanotusti toivottomiksi tapauksiksi. (Dean 2010a, 158; Dillon 2004, 90–91.) Etsin tämän tutkielman nuorten kertomuksista merkityksiä, jotka liittyvät hallintaan. Miten nuoret puhuvat kokemastaan hallinnasta, opastamisesta tai johdattelusta? Merkityksellistyykö heidän puheessa näennäinen vapaus valita, vaikka todellisuudessa ulkopuoliset asettavat valinnanmahdollisuuksille rajoja?

3. Vammaiset henkilöt työelämässä

Olen edellä lähestynyt vammaisten henkilöiden työelämäosallisuuden reunaehtoja yhteiskuntatieteellisen vammaistutkimuksen perinteen näkökulmasta. Se on tehnyt näkyväksi yhteiskunnan rakenteita ja toimintoja, jotka ylläpitävät syrjiviä ja hallitsevia asenteita ja käytäntöjä. Tässä luvussa avaan vammaisten työelämäosallisuutta vammaisten oikeuksien sekä aiemman tutkimuksen näkökulmista. Avaan tarkemmin työntekijäkansalaisuuden käsitettä, joka asemoi työelämäosallisuuden merkitystä uusliberalistisessa yhteiskunnassa. Vammaisten oikeuksia, työntekijäkansalaisuuden ihannetta sekä vammaisten henkilöiden työelämäosallisuutta kuvaavat tutkimukset puolestaan avaavat ristiriitaa, joka vallitsee poliittisten tavoitteiden ja oikeudellisen ohjauksen sekä nuorten koetun elämän välillä. Ristiriidan hahmottaminen on olennaista analysoidessa nuorten antamia merkityksiä työntekijäkansalaisuudelle sekä sen haasteille ja mahdollisuuksille.

3.1. Vammaisten työelämäoikeuksien määrittelyä

Vammaisen henkilön työelämäosallisuuden lähtökohta on yhdenvertaisuutta turvaava lainsäädäntö. Vuonna 2004 voimaan tullut yhdenvertaisuuslaki velvoittaa edistämään yhdenvertaisuutta ja torjumaan syrjintää tukien perustuslain kieltoa ihmisten asettamisesta eri asemaan. Lainsäädännöllä pyritään varmistamaan yhtäläiset mahdollisuudet kaikille yksilöille riippumatta heidän sukupuolestaan, kansalaisuudestaan, etnisestä alkuperästään, iästään, kielestään, uskonnostaan, mielipiteestään, vakaumuksestaan, sukupuolisesta suuntautumisesta, vammasta tai sairaudesta. (Niemi ym. 2010, 14; Suomen perustuslaki 731/1999.)

Vammaisten ihmisten oikeutta työhön linjaa niin ikään YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista, jossa säädetään vammaisille kuuluvista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista. YK:n yleiskokous hyväksyi yleissopimuksen joulukuussa 2006, ja Suomi allekirjoitti sen ensimmäisten joukossa maaliskuussa 2007. Eduskunta kuitenkin hyväksyi vammaisyleissopimuksen ratifiointia koskeneen hallituksen esityksen maaliskuussa 2015. Eduskunta edellytti tuolloin, että ennen sopimuksen ratifioinnin loppuun saattamista varmistetaan, että kansallinen lainsäädäntö on linjassa sopimuksen kanssa. (Suomen YK-liitto 2015, 1–2). Työtä ja työllistymistä käsittelevän 27. artiklan mukaan vammaisilla henkilöillä on oikeus tehdä työtä vapaasti valitsemallaan työllä, yhdenvertaisesti muiden kanssa ympäristössä, joka on avoin, osallistava ja saavutettavissa (mt., 56–57). Vammaisten

nuorten kannalta keskeisiä ovat erityisesti kohdat, joissa painotetaan ammatinvalinnanohjausta, koulutus- ja työllistymispalveluja sekä tarvetta kohtuullisiin mukautuksiin, jotta vammaiset henkilöt voisivat työllistyä ja edetä urallaan.

Oikeudellisen viitekehyksen lähtökohtana voidaan siis pitää vammaisten henkilöiden oikeutta tehdä työtä yhdenvertaisesti muiden kanssa. Analyysissäni osoitan ristiriidan oikeudellisen ohjauksen ja käytännön elämän välillä. Haastattelemieni nuorten kertomuksissa toistuu kaava, joka osoittaa pääsyn avoimille työmarkkinoille olevan erittäin vaikeaa tai jopa mahdotonta. Haastateltavat, jotka ovat päässeet avoimille työmarkkinoille, ovat palanneet sieltä eläkkeelle ja vammaisille tarkoitettuihin työpajoihin.

3.2. Työntekijäkansalaisuus

Työntekijäkansalaisuuden merkitys kytkeytyy laajasti ihmisoikeuksiin ja kansalaisuuteen. Työ on noussut modernissa yhteiskunnassa asemaan, jossa se määrittää kansalaisuuden ihannetta. Taloudellista hyötyä ja yksilön vastuuta korostavan uusliberalistisen eetoksen leviämisen myötä ajatus hyvinvointivaltiosta on muuttanut olennaisesti sitä, miten ymmärrämme kansalaisuuden (Lampinen 2019, 19). Aktiivinen kansalainen on vastuullinen ja taloudellisesti tuottava kansalaissubjekti, joka hallinnoi itseään ja tuottaa oman itsenäisyytensä edellytykset. Hän osallistuu kansakunnan kilpailukyvyyn luomiseen palkkatyöllä tai yrittämällä. (Saarinen ym. 2014, 612.) Tutkijat puhuvatkin työntekijäkansalaisuudesta, joka tarkoittaa taloudellista ja sosiaalista sidettä, jonka työ muodostaa yksilön ja yhteiskunnan välille (Ekholm & Teittinen 2014; Brunila ym. 2013; Komulainen ym. 2010). Työntekijäkansalaisuus on palkkatyöhön sidottua kansalaisuutta, jossa työntekijä saa työstään palkkaa, maksaa tuloveroa sekä erilaisia sosiaaliturvaan liittyviä maksuja. Työntekijäkansalainen on oikeutettu työterveyshuoltoon, hänen oikeuksiaan turvataan työehtosopimuksella, hänellä on oikeus järjestäytyä ammattiliittoon ja osallistua työehtojen sopimusneuvotteluihin. Monet sosiaalietuudet määräytyvät ansioiden perusteella, ja palkkatyöuran päättyessä on oikeutettu kansaneläkettä suurempaan työeläkkeeseen. Nämä seikat siis perustelevat, miksi työntekijäkansalaisuus on tavoiteltavaa ja miten työelämäosallisuudella on kokonaisvaltainen merkitys tasa-arvoisen kansalaisuuden kokemukselle.

Vammaisten henkilöiden työntekijäkansalaisuuden mahdottomuus on noussut esiin useissa tutkimuksissa. Muun muassa Hakala (2022) on tutkinut rakenteita ja käytäntöjä, jotka ulossulkevat kehitysvammaisia palkkatyöstä ja työntekijäkansalaisuudesta. Kehitysvammadiagnoosi merkitsee suurimmalle osalle työkyvyttömäksi nimeämistä ja ohjautumista työkyvyttömyyseläkkeelle. Hakala kutsuukin eläkenimitystä diagnoosiksi, joka opettaa suurimman osan kehitysvammaisista henkilöistä hyväksymään itselleen määrityksen työkyvyttömiksi. Hakala kuvaa vammaisille rakennetun toimeentulo- ja koulutusjärjestelmän alleviivaavan kehitysvammaisten nuorten erityisyyttä ja palvelunkäyttäjäoletusta. Koulutusvaihtoehdot keskiasteen opinnoissa ovat rajatut, ja nuoret ohjautuvat erityisoppilaitoksiin. Yleisesti polku kulkeutuu niistä kehitysvammapalveluina toteutettaviin työ- ja päivätoiminnan palveluihin, ja palvelujärjestelmä viitoittaa elämää kokonaisvaltaisesti (mt. 92, myös Kauppila ym., 2020; Äikäs, 2012). Hakala esittääkin vammaisten joutuvan rooliin, jossa he jäljittelevät työntekijäkansalaisuutta sosiaalipalveluina järjestettävässä työkeskusmaailmassa. Niissä työn tekeminen nähdään ihanteena ja kansalaisuuden ehtona, mutta työntekijän lakisääteistä positiota ne eivät kuitenkaan anna. (mt. 104–105.) Samanlainen työntekijäkansalaisuuden jäljittely leimaa myös avotyötoimintaa, jossa palveluiden käyttäjä tekee työtehtäviä tavallisella työpaikalla, mutta hänen työtään ei määritellä työehtosopimuksella. Pedagoginen puhuttelun tapa paikantaa heidät vammaispalveluiden kohteeksi ja asiakkaaksi sekä piilottaa työntekijältä sen, että hän on vammaispalveluiden kohteena. Avotyö onkin Hakalan mukaan muotoutunut vakiintuneeksi palveluksi, johon kehitysvammaiset henkilöt ovat jääneet usein vuosikausiksi tekemään työtä työpaikalla ilman virallisiin työehtoihin sidottua työsopimusta. (mt. 106–107.)

Nostan omassa analyysissäni esiin nuorten merkityksenantoja palvelujärjestelmälle, ja miten he kokevat sen vaikuttaneen työntekijäkansalaisuutensa edellytyksiin. Etsin yhtymäkohtia tutkijoiden havaintoihin elämää kokonaisvaltaisesti viitoittavaan palvelujärjestelmään. Kysyn myös onko haastattelemieni nuorten osana vain jäljitellä työntekijäkansalaisuutta vai avautuuko siihen todellisia mahdollisuuksia.

3.3. Tavoitteiden ja työelämäosallisuuden ristiriita

Vammaisten oikeudet, niiden toteutumista ohjaava lainsäädäntö sekä toisaalta myös työmarkkinoiden tarpeet ovat olleet lähtökohtana valtakunnallisille toimenpideohjelmille, joilla osatyökykyisiä on

viime vuosina tavoiteltu työelämään (mm. Lindh 2021; Vesala ym. 2015; Ekholm & Teittinen 2014). Vammaisten henkilöiden työelämäosallisuutta tutkineiden (mm. Hakala, 2022; Miettinen 2020; Hakala ym. 2019; Linnankangas ym. 2006; Mänty 2000) havaintoja yhdistää kuitenkin päätelmä, jonka mukaan vammaisten nuorten työelämäkynnyksen ylittäminen on edelleen hankalaa ja koulutuksesta päädytään usein suoraan eläkkeelle sekä työn tapaiseen toimintaan päivä- ja työkeskuksiin. Käyn seuraavaksi läpi tutkimuksia, jotka rakentavat ymmärrystä siitä, millaisessa yhteiskunnallisessa viitekehyksessä tämän tutkielman nuoret pohtivat työntekijäkansalaisuutensa merkityksiä.

3.3.1. Vammaisten työelämäosallisuus arvioituina lukuina

Linnankangas ym. (2006) ovat kuvanneet rajaa vammaisuuden ja vammattomuuden välillä epäselväksi ja määrittäväksi yhteisössä, jossa ihminen elää. Suomessa on esitetty erilaisia lukuja vammaisten määrästä. Laajasti ymmärrettynä vammaisia on vajaat kymmenen prosenttia väestöstä, joka mukailee kansainvälistä arviota, jonka mukaan joka kymmenes maailman ihmisistä on vaikeasti tai vähäisessä määrin vammainen. Suppeasti tulkittuna vammaisia katsotaan olevan Suomessa noin viisi prosenttia eli noin 250 000 henkilöllä arvioidaan olevan merkittävää haittaa aiheuttava pysyväluonteinen vamma tai toiminnan vajavuus. (mt. 14–15.) Kyröläinen (2020, 16) puolestaan on hahmotellut vammaisten henkilöiden määrää Kelan tilastoista, joissa esimerkiksi yli 16-vuotiaita vammaisuuksien saajia oli vuoden 2019 lopussa 228 157 henkilöä ja työkyvyttömyyseläkkeensaajia 141 000 henkilöä. Työeläkeyhtiöiden työkyvyttömyyseläkkeellä puolestaan oli 134 000 henkilöä vuoden 2019 lopussa. Arvioiden tarkoituksena on tässä yhteydessä auttaa hahmottamaan, miten laajaa väestönosaa tässä tutkielmassa tarkasteltava vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuus ja sen edellytyksen koskevat.

Linnankangas ym. (2006) tutkimusta vammaisten ja pitkäaikaissairaiden osallisuudesta työmarkkinoilla voidaan pitää laajimpana suomalaisena tutkimuksena vammaisten ja pitkäaikaissairaiden työelämäosallisuudesta. Tutkijat hyödynsivät vajaan 320 000, iältään 25–64-vuotiaan, invalidivähennykseen oikeutetun henkilön verotietokanta-aineistoa. Kun vuonna 2002 kaikista ikäryhmään kuuluvista suomalaisista kuului työvoimaan noin 80 prosenttia, invalidivähennykseen oikeutetuista työvoimaan kuului vain noin 20 prosenttia. Vammaisista ja pitkäaikaissairaista suurin osa on siis työvoiman ulkopuolella. Tutkijat totesivat viime

vuosikymmenten osallistavan politiikan jääneen tavoitteista, ja vammaisten henkilöiden suhteellinen asema muuhun väestöön nähden on työelämäosallisuuden näkökulmasta heikentynyt. Se on puolestaan merkinnyt vammaisten henkilöiden selviytymismahdollisuuksien kaventumista ja syrjäytymisen uhkaa. (mt. 73, 77, 82.)

Toinen usein siteerattu vammaisten työelämäosallisuutta määrällisesti selvittänyt tutkimus on Vesalan ym. (2015) selvitys kehitysvammaisten työllisyystilanteesta. Sen mukaan Suomessa on noin 400-500 kehitysvammaista henkilöä palkkatyössä, runsas 2000 avotyötoiminnassa ja runsas 6000 työtoiminnassa työkeskuksissa. Kehitysvammaliitto (2022) puolestaan esittää, että Suomessa on noin 30 000 työkäistä kehitysvammaista henkilöä, joista jopa 3000 olisi työllistettävissä avoimille työmarkkinoille oikeanlaisella tuella. Vesalan ym. tutkimus perustuu yli tuhannen kehitysvammaisen henkilön tietoihin. Niiden perusteella tutkijat arvioivat, että palkkatyöhön sijoittumisessa on suuria alueiden ja organisaatioiden välisiä eroja. Tutkimuksessa nostettiin esiin, että erityisesti avotyötoiminnassa olevista lähes joka toisella arvioidaan olevan mahdollisuudet työllistyä. (Vesala 2015, 5.)

3.3.2. Työllisyyttä tukevien käytäntöjen tutkimusta

Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskus STEA toteutti vuosina 2017–2018 kehitysvammaisten henkilöiden palkkatyötä edistävän hankkeen, jossa kehitettiin työhönvalmennusta, vertaisryhmätoimintaa sekä työnantajayhteistyötä. Samalla pyrittiin lisäämään työnantajien tietoisuutta ja motivaatiota työllistää kehitysvammaisia henkilöitä. Palkkaa mut! -hankkeeseen osallistui yhteensä 170 kehitysvammaista henkilöä, joista 80:lle etsittiin palkkatöitä ja 51 sai työsuhteisen työn. (Hakala ym. 2019, 7.) Vaikka palkkatyöhön päässeiden määrää voidaan pitää hyvänä, tutkijat tuovat loppuraportissa esiin monia hankkeessa havaittuja työllistymistä edistäviä tai hidastavia seikkoja. Verkostolaiset kokivat, että seudullinen toimintakulttuuri on jähmeää, tiedon puute leimaa etenkin kehitysvammaisten henkilöiden perheitä ja valmennuksen henkilöstöresurssit ovat riittämättömät. Pitkään jatkunut tilanne oli johtanut siihen, että kehitysvammapalvelujen asiakkaat olivat tottuneet avotyötoimintaan eivätkä monet enää halunneet palkkatyöhön kannustuksesta huolimatta. Tutkijat esittävätkin pitkään jatkuneen avotyön hidastavan palkkatyöllistymistä, koska työnantaja on tottunut ilmaiseen työvoimaan ja asiakas joustavaan avotyöhön. Myöskään lainsäädäntö ei tue työllistymistä. (mt. 53.) Palkkaa mut! -hankkeen

tuloksellisuutta vaikuttavat selittävän koulutus, ohjaus, verkostomainen työskentelyote sekä ennakkoluulojen murtaminen. Tutkimuksessa ei kuitenkaan seurattu, kuinka moni 51:stä palkkatyön saaneesta lopulta jatkoi työsuhteessa, mutta olennaista on niin sanotun lasikaton murtaminen palkkatyösuhteen synnyttyä.

Kuvaan vielä luvun lopuksi Kyröläisen (2020) selvitystä, jossa hän nostaa esiin erilaisia rakenteellisia ja lainsäädännöllisiä esteitä pitkäaikaissairaiden ja vammaisten henkilöiden työllistymiselle. Kyröläisen selvitys on osa työ- ja elinkeinoministeriön tavoitetta parantaa vammaisten ja osatyökykyisten asemaa yhteiskunnassa. Rajaan tarkasteluni osioon, jossa kuvataan työn hakemiseen ja työllisyyspalveluihin liittyviä esteitä ja toimenpide-ehdotuksia, sillä havainnot ovat tämän tutkielman tutkimuskysymysten kannalta relevanteimpia. (mt. 15–16.) Kyröläinen nostaa esiin työllisyyspalveluiden ongelmina erilaiset tiedonkulkuun, osaamiseen ja työkalujen alikäyttöön liittyvät viranomaistoiminnan puutteet. Tutkijan mukaan työhönvalmennus, työkykykoordinaattori, palkkatuki ja kohtuullisiin mukautuksiin tarkoitettu työolosuhteiden järjestelytuki ovat riittämättömästi hyödynnettyjä. Kyröläinen kiinnittää huomion haastattelemiensa työllistämispalveluiden asiantuntijoiden kertomuksiin, joiden mukaan työnantajien asenteet vammaisia kohtaan muuttuvat usein tiedon lisääntyessä tai työllistymiskokeilujen myötä, minkä hän katsoo puoltavan resurssien lisäämistä sekä tiedonkulun kehittämistä. Myös Kyröläinen tuo esiin työnantajien kasvaneen kiinnostuksen uusia ryhmiä kohtaan osaamispulasta kärsivillä aloilla. Hän esittääkin, että vammaisten henkilöiden työllistymisen viesti tulisi uudelleen muotoilla korostamaan työllistämisen- ja esteettömyystoimien merkitystä liiketaloudellisen kilpailuedun tuojana. Kyröläinen avaa erityispalveluiden markkinoiden olevan vasta käynnistymässä Suomessa, joten meiltä puuttuvat toistaiseksi markkinaehtoiset palvelut ja konsultit, jotka keskittyisivät vammaisten henkilöiden työllisyysjärjestelmän ympärille. Palvelu voisi olla esimerkiksi työn muokkaamista vammaiselle henkilölle sopivaksi ja monimuotoisuuden tukemista työyhteisössä. (mt. 36–38.) Etsin tämän tutkielman nuorten kertomuksista yhtymäkohtia tutkijoiden havaintoihin palkkatyöllistymisen esteistä sekä mahdollisuuksista. Kysyn aineistolta, miten haastattelemieni nuorten tarinoissa kuuluvat aiempien tutkimusten esiin nostamat teemat ja millaisia uusia ajatuskulkuja nuorten kertomuksista on johdettavissa.

4. Tutkimuksen toteutus

Tarkennan tässä luvussa varsinaiseen tutkimustehtävääni vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuudelle antamista merkityksistä. Esitän tutkimuskysymykset, avaan tutkimuksen metodologisia lähtökohtia, kuvaan haastatteluaineistoni ja pohdin tutkimuksen eettisiä näkökulmia ja luotettavuutta. Luku syventää tutkimukseni toteutuksen yksityiskohtia ennen siirtymistä varsinaiseen analyysilukuun.

4.1. Tutkimustehtävä ja metodologiset lähtökohdat

Tutkielmani tutkimuskysymykset ovat *millaisia merkityksiä vammaiset nuoret antavat työntekijäkansalaisuudelleen ja miten nuoret kokevat työelämäosallisuutensa haasteet ja mahdollisuudet*. Tarkastelen erityisesti sitä, miten nuorten kertomukset ja merkityksenanto heijastelevat yhteiskunnassa vaikuttavia ableistisia käytänteitä, vammaisten henkilöiden hallintaa ja vammaisuuden medikalistisen diskurssin merkitystä vammaisen henkilön elämänsä elämässä.

Tutkielmani aineisto koostuu viiden nuoren elämäkerrallisista teemahaastatteluista. Elämäntarinan avulla kertoja tarkastelee elämäänsä omasta näkökulmastaan ja myös selvittää suhdettaan siihen. Samalla hän tulee jäsentäneeksi elämänsä elämäänsä. (Ketola 2009, 26.) Elämäkerrallisissa keskusteluissa tuotetaan kokemuksellisia tapahtumia, jotka pyritään haastattelussa tekemään sosiaalisesti ymmärrettäviksi. (Hirsjärvi & Hurme 2015, 161.) Haastatteluja on ohjannut teemarunko kokonaisuuden hallitsemiseksi ja keskusteluiden rajaamiseksi tutkimuskysymysten kannalta relevantteihin teemoihin. Elämäkerrallisia teemahaastatteluja ovat ohjanneet kysymykset koulupolusta, työelämään siirtymisestä ja työelämäkokemuksista ja toiveista. Niemi (2022, 56) puhuu elämänsä elämäänsä haastattelusta tutkimusotteena, jossa haastateltavat pohtivat ja kertovat elämänsä elämäänsä hetkessä, jossa he haastatteluajankohtana ovat. Elämänsä elämäänsä kiinnittyy arkeen, mutta on samalla retrospektiivistä menneiden tarkastelua sekä tulevaan luotaavaa. Haastattelimani nuoret ovat saaneet kertoa teemallisen kehyksen sisällä kouluajoistaan, ammatinvalintaan liittyvistä seikoista, työelämäkokemuksistaan ja tulevaisuuden haaveistaan. Olen pyrkinyt asemoitumaan aidosti kuulevaksi keskustelukumppaniksi ja luomaan haastateltavalle vapaan tilan kertoa elämänsä elämäänsä ja kokemuksistaan (mm. Niemi 2022). Tavoitettani on edesauttanut graduhaastattelujen aikaan työpajalla toteuttamani vapaaehtoinen työharjoittelu. Sen ansiosta nuoret ovat tulleet tutuiksi ennen

haastattelutilanteita. Tunnen osan nuorista myös harjoittelua edeltävältä ajalta, sillä olen ollut heidän kanssaan tekemisissä satunnaisesti työtehtävissäni. Tunnistan, että kohtaamisemme ovat vaikuttaneet valintoihini tutkijana. Ne ovat ohjanneet perehtymään teoriaosiossa esitettyihin teemoihin ja hyödyntämään laadullisessa analyysissäni teoriaohjaavaa sisällönanalyysyä.

Analyysivaiheessa olen ryhtynyt etsimään nuorten kertomuksista merkityksiä, jotka avaavat aineiston suhdetta teoriaosiossa esiin nostamiini käsitteisiin ja teemoihin. Aineiston laadullinen analyysi nojaa teoriaohjaavaan analyysiin, jossa tämän tutkielman käsitteet ja aiempi tutkimus ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa nuorten kertomusten kanssa. Sisällönanalyysi on perusmenetelmä, jota käytetään laajasti laadullisessa tutkimuksessa. Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä teoria toimii apuna, vaikka analyysi ei siihen suoraan pohjaudu. Analyysissä on tunnistettavissa aikaisemman tiedon vaikutus, mutta teoriaa ei ole tarkoitus järjestelmällisesti testata vaan avata myös uusia ajatuskulkuja. Tutkijan päättelyssä vaihtelevat aineistolähtöisyys sekä valmiit mallit. Tutkija yhdistelee näitä toisiinsa luovasti ja välillä pakotetustikin, ja yhdistelyn tuloksena saattaa syntyä jotain täysin uutta. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 78.) Teoriaohjaavassa analyysissä tilaa jää aineiston herättämille uusille ajatuskuluille, uudelle tiedolle sekä syvällisemmälle ymmärrykselle siitä, miten vammaiset nuoret kokevat työntekijäkansalaisuutensa.

4.2. Aineiston tuottaminen ja analyysin eteneminen

Sisällönanalyysin tarkoitus on luoda selkeä kuvaus tutkittavasta ilmiöstä järjestämällä aineisto tiiviiseen muotoon kadottamatta sen sisältämää informaatiota. Tarkoituksena on informaation lisääminen hajanaisesta aineistosta selkeiden ja luotettavien johtopäätösten tekemiseksi. Aineiston käsittely perustuu loogiseen päättelyyn ja tulkintaan, jossa analyysiä tehdään tutkimusprosessin jokaisessa vaiheessa. (mm. Tuomi & Sarajärvi 2018, Strauss & Corbin 1990, Hämäläinen 1987.) Hyödynnän sisällönanalyysissäni Ruusuvuoren ym. (2010, 10) vaihejaottelua, joka on tiivistettynä alla olevaan kuvaan. Avaan tässä luvussa analyysini etenemistä yksityiskohtaisesti ja kuvaan vapauksia, joita olen ottanut vaihejaottelua soveltaessani.

Kuvio 1. Laadullisen tutkimuksen analyysin vaiheet Ruusuvuoren ym. (2010, 10) mukaan

Analyysini ensimmäisessä vaiheessa asetin tutkimusongelmani ja tarkensin tutkimuskysymykseni. Tutkimusaiheen valintaa ohjasi kiinnostukseni vammaisten nuorten työelämäosallisuuteen yhteiskunnallisena kysymyksenä. Vammaisten henkilöiden työelämäosallisuutta on käsitelty ennen kaikkea vammaisten oikeuksiin liittyvänä kysymyksenä, mutta lisääntyvästi myös työvoimapolitiittisena kysymyksenä. Mukaan on tullut näkökulma, joka tarkastelee vammaisia työmarkkinoita ja ennen kaikkea osaajapulaa helpottavana, hyödyntämättömänä osatyökykyisten potentiaalina. Lähdin kysymään työelämän kynnyksellä olevilta vammaisilta nuorilta, miten heidän työntekijäkansalaisuutensa toteutuu työkykyä ja -potentiaalia korostavassa poliittisessä ilmapiirissä.

Toisessa vaiheessa valitsin aineiston koontitavaksi haastatella vammaisia nuoria, jotka työskentelevät tuntemassani yhdistyspohjaisessa työpajassa. Olin aiemmin tutustunut työpajaan ja sen nuoriin satunnaisesti työtehtävissäni. Työpajan tavoitteena on valmentaa nuoria avoimilla työmarkkinoille. Yhdistyksen toimintaperiaatteen voi itsessään nähdä toimivan valikoivana tekijänä; toimintaan ohjautuu ja hakeutuu nuoria, jotka kokevat työllistymisen merkitykselliseksi ja tavoittelevat asemaa työntekijäkansalaisina. Yhdistys on parhaimmillaan työllistänyt kymmeniä erityistä tukea tarvitsevia nuoria palkkatuen turvin. Työpajan toiminta ulottui ennen koronakriisiä useille toimialoille, mutta pandemia verotti asiakkaita, ja toimintoja on jouduttu ajamaan alas. Graduhaastattelujen

toteuttamisen aikaan valtaosa työntekijöistä oli lomautettuna ja toiminta tiivistynyt kahvilan ja catering-palvelun pyörittämiseen.

Koska osallistuin työpajan arkeen tiiviimmin graduhaastattelujen aikaan, minulla oli mahdollisuus rakentaa nuoriin läheisempää suhdetta kuin täysin ulkopuolisena tutkijana olisin saavuttanut. Tutkimushaastattelussa pyrin luomaan keskustelevan, rennon ja luottamuksellisen ilmapiirin ja välttämään asetelmaa, jossa korostuvat haastattelijan ja haastateltavan roolit. Keskustelutuokiot kestivät tunnista kahteen tuntiin. Haastateltaviksi valikoituneet nuoret ovat työelämäorientoituneita ja itseään sujuvasti ilmaisevia, mikä oli tämän tutkielman tutkimuskysymysten kannalta välttämätöntä. Sillä, miten nuorten vamma lääketieteellisesti määrittyy, ei ollut merkitystä haastateltavaksi valikoitumisessa, sillä tämän tutkielman viitekehys ylipäättään käsittelee vammaisuutta ennen kaikkea yhteiskunnallisesti rakentuneena ilmiönä. Annoin nuorten itse päättää haluavatko puhua vammadiagnoosistaan enkä kysynyt siitä haastattelussa erikseen. Kolme haastatelluista nuorista oli haastattelujen aikaan työsuhteessa työpajaan, yksi lomautettuna ja yksi irtisanoutunut. Kaksi nuorista toteutti ammattitutkintoon tähtääviä opintoja. Esittelen nuoret tarkemmin luvussa 5.1. siinä laajuudessa kuin se haastateltavien anonymiteetin turvaamiseksi on mahdollista.

Kolmannessa vaiheessa tutustuin, järjestin ja rajasin aineiston tutkimuskysymysten kannalta relevanttiin muotoon. Litteroin haastattelutallenteet, mutta rajasin litteroinneista ulos osiot, joissa olimme selkeästi ajautuneet keskustelemaan varsinaisten tutkimusteemojen ulkopuolisista asioista. Tällaisia olivat esimerkiksi ympärillämme tapahtuvien asioiden havainnointi, kuten ulkopuolisen henkilön saapuminen huoneeseen ja keskustelu hänen kanssaan. Etsin aineistosta ilmiöitä ja piirteitä, jotka liittyvät nuorten polkuun kohti työntekijäkansalaisuutta. Näiden hahmottamisessa auttoi ennalta teemoiteltu haastattelurunko, jolla pyrin pitämään keskustelun tutkittavan aihepiirin kannalta olennaisessa. Etsin kertomuksista sisältöjä, joissa tulkitsin heijastuksia medikalistisesta diskurssista, ableismista sekä hallinnasta. Annoin tilaa myös merkityksenannoille, joita en osannut ennakoita nuorten kertomuksista. Järjestin aineistoa kronologiaksi, jossa nuorten elämäntulkua tarkastellaan koulupolun kautta työelämään ja nykyhetkeen. Aineisto järjestyi näin muotoon, jossa merkitysyhtäläisyydet ja -erot tulivat havaittaviksi. Ruusuvuori (2010) erottaa vaihejaottelussaan aineistoon tutustumisen, järjestämisen ja rajaamisen (kolmas vaihe) erilliseksi kokonaisuudeksi luokitellusta, teemoittelusta ja ilmiöiden löytämisestä (neljäs vaihe). Omassa tutkimusprosessissani

vaiheet kuitenkin limittyivät ja raja niiden erottamiseksi on häilyvä. Ymmärrän analyysivaiheiden limittymisen eräänlaisena sukelluksena nuorten elämäntarinoihin, ja yhteyden herättelynä teoriaosuudessa läpikäymiini käsitteisiin ja aiempaan tutkimukseen.

Viidennessä eli varsinaisessa analyysivaiheessa tarkastelin sisältöjä ja ilmiöitä ja peilasin niitä teoriaosiossa esiin nostamiini käsitteisiin sekä aiempaan tutkimukseen. Etenin tekemään aineistosta tulkintoja, joissa keskeistä on kriittinen huomio vammaisten työntekijäkansalaisuuden sisäänkirjoitetusta mahdottomuudesta, jota poliittinen retoriikka ei ole kyennyt murtamaan. Nuorten kertomuksista nousi vahvana esiin työelämään kiinnittymisen vaikeus sekä omien työelämätoiveiden ja todellisuuden ristiriita, mutta myös toivon signaaleja työelämäosallisuudesta. Ruusu vuori (2010) erottaa vaihejaottelussaan kuudennen vaiheen, jossa tulokset kootaan, tulkitaan ja koetellaan suhteessa aineistoon ja sen ulkopuolelle. Katson vaiheen limittyneen analyysissäni aineiston sisältöjen vertailun ja aiemman tutkimuksen reflektoinnin kanssa. Varsinaisessa tutkimusluvussa tämä näkyy jatkuvana vuoropuheluna teoriaosion kanssa sekä merkitysten etsimisenä ja kuvaamisena kronologisesti etenevässä nuorten elämäkerronnassa.

Analyysini viimeisessä vaiheessa vedän yhteen aineiston ja teorian dialogin, esitän nuorten kertomuksista kumpuavat uudet ajatuskulut, tulosten käytännön merkityksen sekä jatkotutkimustarpeen. Analyysissäni keskeisiksi nousevat havainnot, joiden mukaan vammaisten työelämäoikeudet, poliittinen ohjaus ja retoriikka sekä vammaisten nuorten kokemukset työntekijäkansalaisuutensa edellytyksistä ovat keskenään ristiriidassa. Merkittävimpinä ongelmina on kyvyttömyys kuulla nuoria, paneutua heidän vahvuksiinsa ja etsiä todellisia väyliä työelämään. Tämä puolestaan ilmentää yhteiskunnassa syvään juurtuneita asenteita ja tapaa hallita vammaisia nuoria.

4.3. Tutkimuseettisiä pohdintoja

Osallistumien tutkimukseen avaa mahdollisuuden äänen kuuluville saamiseen sekä muutokseen. Vehmaksen (2010, 6) mukaan vammaisia henkilöitä koskevan tutkimuksen tulee tarkastella vammaisuutta sosiaalisena ilmiönä, jossa olennaista on kuulla vammaisia itseään ja vahvistaa heidän yhteiskunnallista osallisuutta. Rönkkö ym. (2022, 114) tulkitsevat Vehmaksen ilmentävän James I.

Charltonin ajatusta vallan uudelleenjaosta tutkimuksen teossa. ”Nothing about us without us” eli ”ei mitään meistä ilman meitä”, on Charltonin yksi siteeratuimmista vammaistutkimuksen ilmauksista. Se alleviivaa vammaisten ihmisten oikeutta olla mukana määrittelyssä itseään koskevaa tietoa (Charlton 1998).

Koen merkittävimpanä tutkimuseettisen pohdinnan aiheena sen, miten aidosti varmistaa haastattelutilanne, jossa nuoret puhuvat avoimesti ja rehellisesti kokemuksistaan eivätkä koe minua uhkana tai kuulustelijana. Avaan vammaisten henkilöiden tutkimisen problematiikkaa Pakkasen (2006) tutkimusartikkelin pohjalta, jossa hän analysoi pieleen mennyttä tutkimushaastattelua kehitysvammaisen haastateltavan kanssa. Pakkasen tutkimus avaa näkökulmia siihen, millaisia haasteita tutkijalle asettaa se, että tutkimuskohteena on henkilö, jolla vamman vuoksi saattaa keskustelukumppanina olla merkittäviäkin sosiaalisia rajoitteita. Pakkanen haastatteli kehitysvammaista henkilöä tutkimukseensa kehitysvammaisten aikuisten ihmisten elämästä. Haastattelutilanne ei sujunut odotusten mukaan, ja haastateltava ilmaisi pitävänsä haastattelua kuulusteluna. Pakkanen kiinnittää huomiota kehitysvammaisten kohtaamiin tilanteisiin, joissa asiantuntijat haastattelevat ja tulkitsevat heitä, ja käyttävät tietoja esimerkiksi perusteluina laitossijoituspäätökselle. Pakkasen tulkinnan mukaan haastattelutilanteeseen vaikutti viranomaisten rooli Mirjamin elämässä. Tästä syntyy tarve lukea tilanteita ja osata antaa ”oikeat” vastaukset kysymyksiin. Mukana on siis haastattelutilanteen ulkopuolista, yhteiskunnallista tai sosiaalista valtaa. (mt. 209, 221–222.)

Pakkasen kuvaus pieleen menneestä haastattelutilanteesta korostaa tutkijan velvollisuutta pyrkiä luomaan haastattelutilanteesta mahdollisimman turvallinen, luottamuksellinen ja tasa-arvoinen. Toteutin graduhaastatteluni osana työharjoittelua, jolloin olimme ehtineet muodostaa nuorten kanssa henkilökohtaisemman suhteen kuin ulkopuolisena ja tuntemattomana haastattelutilanteeseen saapuva. Koin haastattelut tunnelmaltaan rennoiksi, mitä osaltaan vahvistaa se, että puhuimme ”juttutuokioissamme” muistakin kuin varsinaiseen tutkimukseen liittyvistä asioista. Kerroin nuorille tutkielmastani ja heidän oikeuksistaan. Korostin, että juttutuokioiden on tarkoitus olla mukavia, ja ne voidaan koskaan tahansa keskeyttää ja jatkaa sopivan tilanteen tullen. Haastateltavikseni valikoituivat nuoret, joiden työelämäosallisuuteen liittyvän motivaatiota voi luonnehtia vahvaksi tai se on ollut odottavan innostunut ennen pettymyksiä työelämässä. Nuoret myös suhtautuivat haastatteluihin auttamisena, ja ilmaisivat haluavansa olla avuksi opinnäytetyössäni. Haastatelluilla nuorilla on

sosiaalisia taitoja ja he ilmaisevat itseään sujuvasti. Asetelma oli minulle tutkijana otollinen, kun haastateltavat sanottivat motivaationsa osallistumiseen ja olivat juttutuokioissamme välittömiä ja keskustelevia.

Tuomi ja Sarajärvi (2018, 116–117) yleistävät ihmisoikeuksien muodostavan ihmisten tutkimisen eettisen perustan. Tutkittavan suojaan kuuluu muun muassa oikeus tietää tutkimuksen tavoitteet, menetelmät ja mahdolliset riskit, osallistua vapaaehtoisesti ja keskeyttää osallistumisensa milloin tahansa. Osallistujien hyvinvointi on turvattava, anonymiteetti taattava ja luottamus varmistettava kaikesta sovitusta. Kuula & Tiitinen (2010, 379) ohjaavat poistamaan tunnistetiedot aineistosta, kun se on muutettu tekstimuotoon. Jo litterointivaiheessa tulee poistaa suorat tunnistetiedot, kuten haastateltavan nimi, tarkat yhteystiedot ja syntymäaika. Anonymisoinnin taso ja toteutustapa tulisi suunnitella etukäteen, sillä tietyn tunnistetiedon kuten haastateltavan asuinpaikan anonymisointi edellyttää myös muiden paikan tunnistamiseen liittyvien tietojen muokkaamista. Olen muuttanut haastateltavien sekä tarinoissa esiintyvien henkilöiden nimet osallisten yksityisyyden suojaamiseksi. Samoin nuorten työpaikasta puhutaan työpajana, jolla olen korvannut nuorten työpaikastaan käyttämän erisnimen. Viittaukset eri paikkakuntiin on myös muutettu varsinaiseen tekstiin korvaamalla ne viittauksilla kaupunkiin tai naapurikaupunkiin. Poikkeuksen muodostavat kaupunginnimet, joilla kuvataan jotain yleisesti tunnettua eivätkä ne liity nuorten arkielämään. Haastateltaville tiedoksi saatetulla tietosuojailmoituksella olen sitoutunut hävittämään tämän tutkielman aineistona käytetyt haastattelutallenteet sekä niistä litteroidut tekstitiedostot tietoturvallisesti 31.12.2023 mennessä.

4.4. Luotettavuuden arviointia

Tarkasteltaessa laadullisen tutkimuksen luotettavuutta, keskusteluun nousevat kysymykset totuudesta ja objektiivisuudesta. Totuuden koherenssiteorian mukaan väite on totta, jos se on yhdenmukainen tai johdonmukainen muiden todeksi todettujen väitteiden kanssa. Objektiivisuudessa puolestaan huomio kiinnittyy havaintojen luotettavuudesta niiden puolueettomuuteen. Puolueettomuudessa on kyse siitä, pyrkiikö tutkija ymmärtämään ja kuulemaan tutkittavia itsejään vai suodattuuko kertomus tutkijan omien näkemyksiä mukaillen. Periaatteessa laadullisessa tutkimuksessa myönnetään, että näin väistämättä on, sillä tutkimusasetelma ja tulkinnat ovat tutkijan. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 118–119.) Olennaisena tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa voidaan pitää läpinäkyvyyttä. Tuomen ja

Sarajärven mukaan (mt. 121–122) tutkimuksen luotettavuus syntyy kokonaisuudesta, jossa avataan tutkimuksen kohde ja tarkoitus sekä oma sitoumus ja asemointi tutkijana. Tutkimuksen kesto, aineiston keruu tulee kuvata ja tarkastella kriittisesti sekä avata se, miten tutkittavat ovat valikoituneet tutkimukseen. Aineiston analyysitapa ja luotettavuus tulee arvioida ja raportoinnin oltava selkeää, ymmärrettävää ja yksityiskohtaista.

Rakennan tutkielmani luotettavuutta läpinäkyvällä ja reflektioivalla raportoinnilla. Haastan käsityksiäni tutkittavasta ilmiöstä ja annan tilaa uusille oivalluksille ja ajatuskuluille. On syytä myös tuoda esiin laadullisen tutkimuksen lähtökohtainen oletama, jonka mukaan tutkija tarkastelee aina ilmiötä valitsemastaan näkökulmasta ja omaksumaansa tietoa vasten. Näin myös tässä tutkielmassa, jonka teoriaosuus avaa sitä, millaisessa yhteiskunnallisessa viitekehyksessä vammaiset nuoret suuntaavat kohti työntekijäkansalaisuutta. Aiemmat tutkimukset sekä toisaalta omat kokemukset vammaisten nuorten parissa ovat ohjanneet teemoittelemaan haastattelut siten, että käsittelemme aiheesta jo yleisesti tiedettyä. Korostan vielä, että vaikka teoriaosuudesta johdetuilla käsitteillä on rooli varsinaisessa tutkimusanalyysissäni, sidon analyysin teoriaan löyhästi jättäen mahdollisuuden uusille löydöille ja ymmärryksen syventämiselle vammaisten nuorten kokemuksista työntekijäkansalaisuutensa mahdollisuuksista ja haasteista.

5. Tutkimustulokset - Vaikeasti saavutettava työntekijäkansalaisuus

Tutkimuksen tulosluvussa käsittelen nuorten työntekijäkansalaisuudelleen antamia merkityksiä. Analyysi noudattelee kronologista, elämäkulullista tarkastelua, jossa työntekijäkansalaisuuden rakentumista seurataan koulupolusta työelämän kynnykselle. Samalla pohditaan tämän hetken merkityksiä sekä luodetaan tulevaisuuden odotuksia. Aineiston laadullinen analyysi nojaa teoriaohjaavaan analyysiin, jossa tämän tutkielman käsitteet ja aiempi tutkimus ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa nuorten kertomusten kanssa. Aloitan esittelemällä tutkielmassa puhuvat nuoret. Etenen kuvaamaan heidän koulupolkuaan, joka taustoittaa ja merkityksellistää lähtökohtia työntekijäkansalaisuudelle. Tarkastelen nuorten käsityksiä työntekijäkansalaisuutensa haasteista ja mahdollisuuksista työelämän kynnyksellä sekä odotuksia tulevaisuuden työelämäosallisuudesta.

5.1. Ketkä puhuvat

Tässä tutkielmassa viisi vammaista nuorta puhuu kokemuksistaan työelämässä ja siihen valmistaneella koulupolulla. Haastateltavien nimet on muutettu heidän yksityisyytensä suojaamiseksi. Olen myös poistanut sellaisia kertomuksissa esiintyvien henkilöiden ja paikkojen nimiä, jotka saattavat vaarantaa haastateltavien anonymiteetin. Haastateltavien anonymiteetin kunnioittaminen on merkityksellistä heidän avatessa myös herkkiä ja yksityisiä asioita elämäkulustaan. Muu kuin henkilöiden ja paikkojen nimiin liittyvä perustuu sellaisenaan nuorten kertomaan.

Viola, 22, työskentelee työpajassa vakituisessa työsuhteessa koulutustaan vastaavassa tehtävässä. Viola on aiemmin valmistunut kodinhuoltajaksi erityisammattioppilaitoksesta, mutta suorittanut sittemmin kokin ammattitutkinnon tavanomaisessa ammattikoulussa. Viola on suorittanut kokin ammattitutkinnon ilman erityistä mukautusta töidensä ohella. Violan koulupolkua leimaa erityisyys, sillä hän on osallistunut pelkästään erityisopetukseen ennen kokkitutkinnon suorittamista. Viola on risteyskohdassa, jossa hän pohtii uskallustaan avoimille työmarkkinoille eteenpäin työpajasta.

Saimi, 28, on työkyvyttömyyseläkkeellä ja parhaillaan lomautettuna työpajalta. Hän on kiinnostunut media-alasta ja toteuttanut erilaisia kulttuuriprojekteja työpajalla. Saimi on suorittanut koko

koulupolkunsa erityisopetuksessa. Saimi opiskeli peruskoulun jälkeen erityisammattikoulussa, jossa käsityöalan opinnot jäivät kuitenkin kesken. Saimi työskenteli työkeskuksissa kunnes pääsi yhdistyspohjalta toimivaan työpajaan heti sen perustamisen aikaan. Parhailaan Saimi opiskelee media-alaa kansanopistossa suorittaen opintoja itsenäisesti ja antaen näyttöjä osaamisestaan oppilaitokselle.

Miina, 29, työskentelee työpajassa vakituudessa työsuhhteessa, mutta on osa-aikaisesti lomautettuna. Hän on valmistunut kokiksi erityisammattioppilaitoksesta ja tehnyt sen jälkeen pätäkätöitä keittiöissä ennen vakituista työsuhdettaan työpajalla. Miina on suorittanut koko koulupolkunsa erityisopetuksessa, hänen työuransa on katkonainen ja tulevaisuuteen liittyy pohdintoja opintojen sekä uuden työn hakemisen välillä.

Riia, 20, työskentelee työpajassa vakituudessa työsuhhteessa, mutta on osa-aikaisesti lomautettuna. Hän on suorittanut koko koulupolkunsa erityisopetuksessa. Peruskoulun jälkeen hän kävi kaksi vuotta työhön ja itsenäiseen elämään valmentavalla Telma-linjalla, kunnes aloitti työt työpajalla. Riian haaveena on suorittaa kokkitutkinto samalla tavalla kuin Viola suoritti pajatöiden ohella näyttöperusteisesti. Riia on antanut ensimmäisiä näyttöjä osaamisestaan, mutta selkeä suunnitelma ja tavoitteenasettelu tutkinnon suorittamiseen puuttuvat.

Kaius, 29, on työkyvyttömyyseläkkeellä ja osallistuu kahtena päivänä viikossa kaupungin järjestämään työpajatoimintaan. Kaius on suorittanut koko koulupolkunsa erityisopetuksessa. Hän on valmistunut toimitilahuoltajaksi erityisammattikoulusta ja siirtynyt sieltä suoraan eläkkeelle. Kaius oli eläkkeellä reilut neljä vuotta ennen kuin tutustui yhdistyspohjaiseen työpajaan, jossa muut tässä tutkielmassa haastateltavat työskentelevät, ja sai sieltä töitä. Innostus ja menestys kokien tehtävissä johtivat palkkatyösuhteeseen avoimille työmarkkinoille. Kaius kuitenkin irtisanoutui työstä sen käytyä liian raskaaksi, ja on jälleen eläkkeellä.

5.2. Koulupolun saamat merkitykset matkalla kohti työntekijäkansalaisuutta

Jokaisen tässä tutkielmassa haastatellun nuoren koulupolkua leimaa vahvasti osallisuus erityisopetuksessa. Käyn seuraavaksi läpi nuorten koulupolkua peruskoulusta ammattiopintoihin ja

nostan esiin merkityksiä, joita nuoret antavat kouluvuosilleen matkalla kohti työntekijäkansalaisuutta. Kouluvuosien tarkastelu johdattaa ymmärtämään taustaa, jota vasten nuoret erittelevät työntekijäkansalaisuutensa haasteita sekä mahdollisuuksia. Rakenteellisesti analyysini etenee kuvaamalla nuorten kokemuksia ja niiden saamia merkityksiä. Peilaan kertomuksia teoreettiseen viitekehykseeni ja etsin niistä uusia ajatuskulkuja. Keskeisiksi nousevat havainnot siitä, miten vahvasti medikalistinen diskurssi ohjaa nuorten koulupolkua, ylläpitää ableistisia käytäntöjä sekä hallitsee nuorten mahdollisuuksia vaikuttaa elämänsä merkittävimpiin koulutuksellisiin päätöksiin matkalla kohti työntekijäkansalaisuutta. (ks. Hakala 2022, 2013; Niemi 2022, 2015; Miettinen 2020, Kauppila ym. 2018.)

Koulupolun erityinen alkua

Haastateltavat ovat aloittaneet koulutiensä 2000-luvulla. Kaiusta lukuun ottamatta kaikki ovat menneet suoraan erityisluokalle tai erityiskouluun. Nuorten kertomuksista on kuultavissa, että sopivan opetusmuodon löytäminen ei ole ollut kaikille suoraviivaista, vaan alakouluaikaakin leimaa koulujen vaihtaminen, kunnes lopulta on päädytty erityiskouluun. Kaius mainitsee peruskouluajaltaan neljä eri koulua. Riia mainitsee viisi eri koulua, joista osa selittyy perheen muutolla sekä rakenteellisilla muutoksilla kouluverkossa. Miina mainitsee kolme eri koulua, joista yksi liittyy niin ikään perheen muuttoon ja toinen rakenteellisiin muutoksiin kouluverkossa. Saimi ja Viola ovat suorittaneet peruskoulun ilman koulunvaihtoja. Viola on joukosta ainoa, joka kertoo, että alakouluaikana käytiin keskustelua hänen edellytyksistä siirtyä erityisluokalta tavanomaiselle luokalle, ja sitä kokeiltiin ensimmäisinä kouluvuosina.

“Ala-asteella kokeiltiin siirtämistä tavalliselle luokalle. Se ei onnistunut, koska itkin aina ja se tuntui pelottavalta. - - Varmasti olisi ollut jotain tukea silloin, että olisin voinut mennä tavalliselle luokalle. Kävin juttelemassa koulupsykologin kanssa, mutta ei löydetty minulle sitä oikeaa polkua. - - Se jäi siihen hetkeen, ja vasta myöhemmin on tullut mieleen, että olisi voinut olla jotain muutakin ratkaisua ja toinenkin polku.” Viola

Violan poikkeava esimerkki viiden nuoren joukossa antaa olettaa, että erityisopetuspäätökset ovat melko pysyviä, ja tukea pikemminkin vahvistetaan kuin puretaan koulupolun aikana. Tulkitseen sen heijastelevan melko pysyvää ja muuttumatonta ymmärrystä siitä, että erityisopetukseen ohjautuminen

on koko koulupolkua ja sitä myötä elämänpolkua määrittävä tekijä. Havainto linkittyy näin tutkijoiden (mm. Vesa & Teittinen 2022, Kauppila 2013) analyysiin, joissa oppilaiden segregatio ylläpitää ableismia, ja koulutusjärjestelmän diagnoosiperusteinen, erotteleva järjestelmä määrittelee vammaisuuden ja vammojen laadun ja erottelee yksilöt kykyjensä perusteella.

Nuoret muistelevat eri tavoin alakouluaikaa, ja merkittävimmät erot koulukokemuksissa vaikuttavat liittyvän kiusaamiseen, eivät niinkään oppimiseen ja koulumenestykseen. Saimin ja Kaiuksen tarinoissa kiusaaminen näyttäytyy kouluvuosia vahvasti leimanneena ja jäljet jättäneenä. Kaius asemoi kiusaamisensa jatkuneen koko peruskoulun ajan. Seuraavassa sitaatissa Kaius arvioi, miten hän käsitteli kiusattuna olemista lapsena ja miten hän pyrki selviytymään siitä.

”Minä kyllä huomasin, että muut edistyivät paremmin kuin minä ja siksi minua hirveesti otti päähän, että miksi synnyin lievästi kehitysvammaiseksi. Muut edistyivät koulussa ja saivat kavereita enemmän, ja minä vaan aina seisoin jossain aidan nurkassa eikä kukaan tullut mulle juttelemaan tai mitään sellaista. Aikuiset ei osanneet puuttua siihen yhtään. Periaatteessa koko peruskoulun olin hyvin yksinäinen eikä minulla ollut mitään ystäviä. -- Olin periaatteessa meidän luokan musta lammas, jota härnättiin koko ajan. Mutta kyllä siellä on mukaviakin muistoja. Minulla oli vaikeuteni, mutta ajan myötä ymmärsin sen, että kyllä muillekin nuorille tulee niitä, mitä minullakin oli. Niin vaan hyväksyin historiani, että synnyin lievästi kehitysvammaiseksi enkä tule saamaan samoja asioita mitä normaalit ihmiset saavat.” Kaius

Myös Saimi puhuu kiusaamiskokemuksista paljon. Hänen koko kertomuksensa peruskouluajasta alkaa kiusaamiskokemuksista. Kiusaaminen vaikutti voimakkaasti Saimin sosiaalisiin suhteisiin eikä hän löytänyt kouluaikana ystäviä. Sosiaalisten suhteiden puuttuminen nousee Saimin tarinassa esiin useaan otteeseen haastattelun aikana.

”Mua kiusattiin. Se on valitettavasti mun eka muistikuva. -- Kiusaamista oli yhdeksän vuotta ja opettajat oli tyyliin sellainen, että miksi oot tommonen ja sä oot luokan pelle ja tota älä ilmaise asioita noin suorasti ja älä sano noin ja älä tee näin. -- Opettajat ei niin ku kauheesti puutu (kiusaamiseen), mut kyl ne nuhtelee ja antaa jotain jälki-istuntoo, mut siinä se on. Ei mulla ollu oikeen kavereita. Ainakaan mulle ei oo jäänyt kavereita. Kyllä mä yritin kaverisuhteita, mut sit mä taisin olla liian

outo, ku muistaakseni kukaan ei halunnut olla mun kaa. Et mulla ei välttämättä oo nää sosiaaliset suhteet kauheen hyvät.” Saimi

Kivirauma (2016) on tutkinut kiusaamista osana vammaisten oppilaiden koulukokemuksia 1930-luvulta 2000-luvulle ulottuvissa elämäkertakirjoituksissa. Kivirauman mukaan vammaisuuden kohtaaminen suomalaisessa koulutusjärjestelmässä on pysynyt melko muuttumattomana, ja erilaisuuden kohtaaminen on edelleen vammaisuutta lisäävä eikä sitä lieventävä. Koulukokemusten kuvauksissa toistuivat kiusaamisen ja syrjinnän aiheuttama häpeä, ulkopuolisuuden tunne ja arkuus. (Kivirauma 2016, 145–150.) Kaiuksen ja Saimin kiusaamiskokemukset saavat pohtimaan, mikä merkitys niillä on työntekijäkansalaisuuden kokemuksissa ja merkityksellistymisessä. Kivirauman havainnot sekä antavat syyn olettaa, että koko peruskouluajan jatkunut kiusaaminen on jättänyt pysyviä jälkiä Saimiin ja Kaiukseen. Tarkastelen kiusaamiskokemusten saamia merkityksiä läpi aineiston tulkinnan ja erityisesti lähestyttäessä pohdintoja työntekijäkansalaisuudesta.

Pidän koulutaipaleen alun analysointia tutkimuksellisesti merkityksellisenä avatakseni, millaiset lähtökohdat nuoret kokevat saaneensa koulumaailmasta; ovatko muistot hyviä vai huonoja, onko koulupolku alkanut rikkonaisena vai onko kouluympäristö ollut turvallinen ja vakaa? Millaisia uusien asioiden omaksumiskokemuksia he saivat lapsena, miten sosiaaliset suhteet ja luottamus ihmisiin alkoivat rakentua? Kaikella sillä voi katsoa olevan merkitystä myöhemmässä vaiheessa, kun nuoret asemoivat itseään osana yhteiskuntaa.

Koulutaipaleen alkua kuvaavissa keskusteluissamme on jo selkeitä viitteitä ableistisista käytännöistä. Ableismilla viitataan käytäntöihin ja prosesseihin, joilla ei-vammaisuuden normia tuotetaan. Käsitukset normaaliudesta eivät ole pysyviä ja muuttumattomia, vaan niitä tuotetaan jatkuvasti kulttuurisissa ja yhteiskunnallisissa toimissa. (Campbell 2019, 2009.) Kauppila (2013, 74) puolestaan on todennut, että ”koulutusjärjestelmässä on sisäänrakennettuna diagnosoiperusteinen apartheid-järjestelmä, joka määrittelee vammaisuuden ja vammojen laadun sekä erottelee yksilöt kykyjensä perusteella”. Haastattelemistani nuorista kaikki ovat ohjautuneet erityisopetukseen ja erityiskouluun jo hyvin varhaisessa vaiheessa, ja vain Violan kohdalla on ylipäättään käyty keskustelua vaihtoehtoista ja kokeiltu siirtoa tavanomaiselle luokalle. Nuoret ovat siten tulleet eriytetyksi vammattomuuden normista ja osoitetuksi vammaisten ryhmään jo varhaisessa vaiheessa. Kuten

Foucault (2008, 62) ilmaisee, liberaali hallinta on kiinnittynyt yhä tehokkaammin yksilöiden elämänpäiriin. Liberaalilla hallinnalla kategorisoi yksilöitä heidän autonomisen itsehallinnan kyvyn perusteella ja tekee ulkoisia interventioita sen perusteella. Tulkintani mukaan nuorten ohjautuminen pysyvästi osaksi erityisopetusta ilmentää liberaalia hallintaa, jossa ”kyvykkäät ja tietävät” määrittelevät intervention ja sen pysyvyyden.

Erityisenä kohti ammattia

Nuorista Viola, Miina ja Kaius ovat suorittaneet ammattitutkinnon erityisammattioppilaitoksessa. Viola on lisäksi suorittanut toisen ammattitutkinnon tavanomaisessa ammattioppilaitoksessa opinnollistamisväylällä ilman erityistä mukautusta. Saimin opinnot erityisammattioppilaitoksessa keskeytyivät, mutta hän suorittaa parhaillaan media-alan opintoja kansanopistossa. Riia on siirtynyt Telma-opinnoista töihin yhdistyspohjaiseen työpajaan ja suorittaa parhaillaan kokkiopintoja töidensä ohella. Ammattiopintojen kuvaukset alkavat piirtää kuvaa siitä, miten nuoret valmistautuvat työntekijäkansalaisuuteen, ja millaisia kokemuksia ja odotuksia heille alkaa muotoutua työelämästä. Ammattikouluvuosia kuvaavissa tarinoissa kuuluu vahvasti nuorten eriyttäminen vammattomista nuorista; heidän kyvykkyytensä tarkastelu vammaisuuden diskurssista käsin, heihin kohdistuva hallinta ja epätasa-arvoisten ja syrjivien koulutusikäntöjen tyypillisuus. Samaan aikaan tarinat kuitenkin ilmentävät myös iloa, odotusta ja onnistumisen kokemuksia aikuisuuden ja työntekijäkansalaisuuden kynnyksellä. Aloitan kuvauksella Kaiuksen erityisammattikoulupolusta, joka näyttäytyy ristiriitaisena kudelmana kaikesta edellä mainitusta.

”Ennen kuin valmistuin peruskoulusta, niin vanhemmat saivat tietää, että on yks erityisammattikoulu, jossa on vapaita paikkoja. Vanhemmat tilasi sieltä sellaisen kyselylomakkeen, jonka täytin ja kerroin tarkkaa tietoa historiastani, ja he kiinnostuivat minusta. Ensin olin valmentavalla alalla, ja he katsoivat, että mistä minä kiinnostun eniten. Valmistuin 2008 ja menin vuodeksi valmentavalle linjalle. Sitten periaatteessa minun kiinnostus tuohon toimitila- eli kotityö- ja puhdistuspalveluun, niin minulla ei alun perin ollut tarkoitusta, että haluan sille alalle vaan minut passitettiin sinne. Eli periaatteessa mä en olis ikimailmassa halunnut sinne, mutta kun ei ollut muitakaan aloja vapaana, niin mun oli vaan hyväksyttävä, että mun oli mentävä sinne. Ja sitten ajan myötä huomasinkin, että ei tää ihan pahalta tunnu vaan tämä onkin mukavaa hommaa. Ensin ajattelin, että siivoushomma on ihan supertylsää eikä täällä ole mitään tekemistä. Kuukausien myötä huomasin, että on mukavaa puuhaa. Olin (paikkakunta ja kilpailun nimi poistettu) kilpailuissa ja kaikissa muissa ja mä pääsin

kilpailemaan koulun kunniasta. Olin kilpailemassa (paikkakunnan nimi poistettu) semifinaaleissa ja pääsin neljännelle sijalle. Sitten oli kilpailut (paikkakunnan nimi poistettu) ja siellä en voittanut, mutta pääsin ainakin näyttämään oppimaani. Sitten kun valmistuin koulusta, niin olin meidän alan ainoa, joka sai sadan euron stipendin, kun olin tehnyt kaikkein eniten töitä. -- Siellä (erityisammattikoulussa) olin ikionnellinen, kun pääsin sinne ja sain ystäviä eikä mua kiusattu koskaan siellä. Olin aivan onneni kukkuloilla siellä ja sain vielä tyttöystävän sieltä.” Kaius

Koska Kaiuksen tarinan sävy ja sisältö muuttuivat niin olennaisesti hänen peruskouluaikaisista kokemuksistaan, pyysin häntä arvioimaan syitä muutokseen. Ammattiopistossa Kaius ei ollut enää luokan “musta lammas”, joka ei pysynyt muiden tahdissa vaan motivoitunut, itsenäinen ja tunnusta saava opiskelija.

”No varmaan se oli sitä, kun mulla oli paljon kavereita siellä. -- Asuttiin aluksi asuntolassa, mutta kun he huomasivat, että pärjäsin itsenäisesti, niin pääsin kaupunkiasuntolaan, semmoseen kerrostaloon, jossa kaksi henkilöä sai asua oppilaitoksen omistamassa asunnossa. Sitten kun pääsin näyttämään, miten pärjään itsenäisessä elämässä eli pesen pyykit, vaihdan lakanat niin kuin ihmiset yleensäkin, niin sitten huomasin alkujännityksen jälkeen, että opin käyttämään rahoja oikein ja rupesin muutenkin pääsemään jyvälle. Vaikka oli siinä sitäkin, että alussa meinas päästä homma vähän lähtemään lapasesta siinä.” Kaius

Kaiuksen sinällään positiivisia ammatillisen koulutuksen aikaisia kokemuksia voi analysoida hallinnan käsitteistön avulla. Kaius kuvaa, että valmentavalla linjalla ”he katsoivat mistä Kaius kiinnostuu eniten” ja ”periaatteessa Kaius ei olisi ikimaaailmassa halunnut alalle, johon hänet passitettiin, mutta hänen oli vain hyväksyttävä tilanne”. Kiinnostavaa Kaiuksen tarinassa ovat merkitykset, joita hän antaa ammatillisen koulutuksen aikaisille onnistumisille ja oivalluksille. Hän on saanut itsenäistyä ja kokeilla rajojaan, hänelle on avautunut uusia mahdollisuuksia ja sitä myötä onnistumisen kokemuksia. Kiusaaminen on jäänyt pois, ja aiheesta pitää erikseen kysyä Kaiukselta. Kaiuksen kertomuksesta syntyy vaikutelma, jossa erityisammattikoulu herättää lupauksen paremmasta, itsenäisemmästä ja mahdollisuuksia avaavasta nuoren aikuisen elämästä.

Miinalla sekä Violalla vaikuttaa olleen Kaiusta selkeämpi kuva omista mielenkiinnonkohteistaan ja ammatillista tavoitteistaan peruskoulun jälkeen. Toiveet ovat kuitenkin tulleet sivuutetuiksi. Naisten kertomuksista voi päätellä, että vammaisuus on molempien kohdalla ollut perusteluna sille, ettei heitä ole kannustettu tavoittelemaan koulutuksellisia ja ammatillisia unelmiaan. Aloitan Miinasta, joka kertoo haaveilleensa yläkoulussa ammatista lasten tai eläinten parissa, mutta haaveet törmäsivät aikuisten vastustukseen. Perusteluina aikuisten vastutukselle Miina kertoo oppimisvaikeutensa sekä oletukset heikoista työllistymismahdollisuuksista Miinan toivealalla. Tulkitsen Miinan tarinan ilmentävän erityisesti vammaisuuden medikalistisen diskurssin ja ulkopuolelta tulevan hallinnan merkitystä vammaisen nuoren elämässä. Nuoren diagnoosi saa ohjauksessa niin merkittävän painoarvon, että se sulkee ovia ja estää nuorta tekemästä omia valintoja.

”Opo oli, että ei, ja sen takia mä meninkin ammattistarttilinjalle, kun en tiennyt enää mistään mitään, mitä mä haluan tehdä. Se oli just sitä, kun lähihoitajaksi en voi opiskella, kun en selviäisi lääkelaskuista. Eläintenhoitajuttu oli sen takii, kun siitä työllistyy niin huonosti ja kaikkee. Sen mä muistan. Sithän mä olin ihan, etten tiedä mitä teen, ja menin ammattistarttiin, jossa tutustutaan eri paikkoihin. En tykännyt siitä yhtään, koska opettaja ja ilmapiiri olivat vähän sellaisia, ei kukaan oikein niin ku välittänyt mistään.. Mut ei me hirveesti käyty edes tutustumassa mihinkään. Sitten ku löytyi omakotitalo, me muutettiin tänne ja tulin tähän ammattiopistoon. Sitten kaikki muuttui, kun mut laitettiin tohon catering-alalle ja rupesin sitä sit miettimään, et jos musta ei muuhun oo, niin menen sit sinne, ja siellä olikin sit aika kivaa. Olin siellä niin ku tutustumassa. Ja sit sen tutustumisen jälkeen mä pääsin sinne (erityisammattioppilaitokseen) tutustumaan ja olin, et mä voin kyllä tänne tulla. Catering-alan opettaja olis halunnut mut silloin tähän (poistettu paikkakunnan nimi) opiskelemaan, mut sit me mietittiin, et mikä olis niin ku paras vaihtoehto. Siin oli varmaan se, et kun jutut on mukautettuja, niin se on varmaan silleen helpompia. Perheen kanssa sitä pohdittiin ja mä ajattelin, että se on hyvä.” Miina

Myös Viola joutui tinkimään omista haaveistaan siirtyessään peruskoulusta eteenpäin. Viola kertoo lukiohaaveistaan sekä ajautumisestaan valmentavaan koulutukseen jäätyään varasijalle erityisammattikoulun kokkiopinnoista, joka myös oli hänen kiinnostuksen kohde. Violan tarinassa huomio kiinnittyy erityisesti lukiohaaveeseen, jonka poissulkeminen vaikuttaa Violan kohdalla olleen ehdoton.

“Olisin peruskoulun jälkeen halunnut lukioon, mutta siinä olisi ollut niin paljon lukemista, että ei, ei, ei.. Opettaja mietti, että ei. Tai en tiedä mikä siihen sitten tuli, se vaan jäi. Tavallaan se, että kun on tietynlainen, ei ole niitä sellaisia tasavertaisia... Sit siellä valmentavassa opetuksessa kokeilin eri aloja, ihan perusjuttuja. Siellä alkoi hahmottua enemmän, mihin seuraavaksi menen. Hain kokkikouluun ja kodinhuoltajalinjalle. Silloin oli selvää, että päätyisin erityisammattikouluun, koska oli helppo mennä johonkin pienempään ekaksi. Pääsin valmentavan vuoden jälkeen opiskelemaan kodinhuoltajaksi. Hain taas myös kokkilinjalle, mutta en päässyt. -- Silloin kun menin valmentavaan, ajattelin, että tarvitsen sen vuoden. Nyt jälkikäteen mietin oliko siitä mitään hyötyä.” Viola

Violan tarina vahvistaa aiemmissä tutkimuksissa esiin nousutta havaintoa, jonka mukaan erityistä tukea tarvitsevia nuoria ohjataan heille sopiviksi katsotuille ja turvallisille aloille pääosin ammatilliseen ja valmentavaan koulutukseen. Muun muassa Niemi (2022) sekä Niemi & Laaksonen (2020) ovat kiinnittäneet huomion lukioon erityisopetusvapaana alueena aina vuoden 2019 lukiolain uudistukseen saakka. Vasta lakiuudistus velvoitti lukiot tarjoamaan opiskelijalle erityisopetusta tai muuta tukea kielellisissä tai muissa oppimisvaikeuksissa (Lukiolaki 2018). Niemi puhuukin medikalistisen diskurssin logiikasta (2022, 62), jossa tunnistetaan ongelma, jonka pohjalta määritetään nuoren tuleva koulutuspolku eli luodaan yhteys oppimisvaikeuden ja laajemmin elämässä pärjäämisen välille. Haastattelemieni nuorten tarinoita yhdistävät medikalistisesta diskurssista käsin toteutuva aikuisten ohjaus nuorten ammatinvalintaa koskevissa kysymyksissä. Osuvimmin tätä kuvaa Saimin kertomus, jossa hän kokee olevansa ulkopuolelta tulevan hallinnan kohteena läpi opintojen. Erityisammattikoulun artesaaniopintoihin päätyneen Saimin kertomus kiinnittää huomion monella tavalla epäonnistuneesta ohjauksesta ja tuesta koulumaailmassa. Saimi ei löytänyt omaa paikkaansa missään vaiheessa hänelle osoitetusta koulutuspolusta.

“Mullehan automaattisesti oltiin sillai, että pyrit erityisammattikouluun. Ei edes mietitty tavallista ammatillista linjaa vaan heti lyötiin raamit erityiskoulusta. Opo löi raamit enkä osannut kyseenalaistaa. Kun nyt jälkeinpäin miettii, niin olisihan vaihtoehtoja voinut olla muitakin kuin erityiskoulu. Mulla oli paljon haaveammatteja. Halusin kirjailijaksi, eläinlääkäriksi ja poliisiksi, en missään tapauksessa lastenhoitajaksi tai muihin sellaisiin, joihin erityisammattikoulusta valmistutaan. Luin paljon kotona ja menin aina koulun jälkeen kirjastoon lukemaan kirjoja.” Saimi

Saimin kertomuksesta kuuluu vahva kritiikki erityisammattiopiston käytäntöjä kohtaan. Hän uskoo, että opetus ja ennen kaikkea suhtautuminen oppilaaseen ovat erilaisia tavanomaisessa koulussa. Saimi kävi erityisammattiopistoa kaksi vuotta, mutta keskeytti lopulta opinnot.

”Tavallinen koulu on paljon helpompi kuin erityiskoulu, koska siellä kukaan ei rajoita ja siellä niitä oppimismetodeja katotaan, mikä sopii sulle ja sä saat itse päättää. Ja on se luottamus, että ihminen tietää itse mikä hänelle sopii. Kyllä mä tiedostan, mitkä asiat on mulle vaikeita ja mä yritän aina mieltä, mikä on sitten keino, millä mä voin saavuttaa sen. Kun erityiskoulussa opet ajattelee, että sä et itse tiedä ja siksi kaikki on niin kontrolloitua ja joustamatonta.” Saimi

Saimi on haastatelluista ainoa, joka kyseenalaistaa vahvasti eriytettyä koulutusjärjestelmää ja perustelee sitä rajoittamisen ja luottamuksen teemoilla. Liitän Saimin kokemukset osaksi koulutuspolitiikkamme tavoitetta inklusiivisesta koulutusjärjestelmästä, joka pyrkii tunnistamaan ja poistamaan sosiaalista syrjintää. Ketovuoren ja Pihlajan (2016, 230) mukaan syrjinnän taustalla vaikuttavat asenteet, jotka kohdistuvat esimerkiksi yksilöiden kykyihin, etniseen alkuperään, sosiaaliseen asemaan, uskontoon tai sukupuoleen. Saimin huomattavan kriittinen suhtautuminen ammatilliseen erityisopetukseen saa pohtimaan, tapahtuuko erityisopetuksessa riittävästi opiskelijan ja opettajien välistä vuorovaikutusta. Saimi kokee oppilaitoksen käytännöt rajoittavina eikä hänelle selvästikään ole avattu niitä ymmärrettävästi. Saimin kokemukset herättävät myös pohtimaan liittykö erityisopetusympäristöön mahdollisesti käytäntöjä, jotka itsessään ovat epätasa-arvoistavia ja rajoittavia?

Riia, 20, on haastatelluista ainoa, joka ei ole suorittanut ammatillisia opintoja. Riia oli peruskoulusta valmistuttuaan yhden kesän työkeskuksessa ja aloitti seuraavana syksynä erityisammattikoulussa työhön ja itsenäiseen elämään valmentavalla Telma-linjalla. Hän suoritti Telmaa lopulta kaksi vuotta. Riian tarinassa merkille pantavaa on se, ettei ammatillista ja koulutuksellisista tavoitteista ole hänen mukaansa juuri keskusteltu.

”Ehkä välillä tuntui siltä, et kuulunko mä tänne (Telmaan) vaan onko täällä vähäsen liian lapsellista porukkaa. Se on niin ku itsenäiseen elämään ja työhön valmentava koulutus. Ope ehdotti mulle kodinhuoltajankin alaa, mut mä en nähnyt itseäni yhtään siivoojana. En mä varmaan sillai osannut

sanoa sitten, että mikä olis mun juttu. Mut sit myöhemmin se vaan tuli esiin, et kokin homma on mitä haluan, kun löysin ton (työpajan) missä mä oon. Ehkä se oli silloin vaikeeta se ammatti, ehkä mä en tiennyt itte, mitä se ammatti sitten voisi olla. Peruskoulussa vaan oli jo päätetty, että mä menen Telmaan.” Riia

Katkelman perusteella Riian ammatillinen kyvykkyys on jäänyt selvittämättä tai ainakin keskustelematta Telma-vuosina. Niemi (2022) on kiinnittänyt erityistä tukea tarvitsevien nuorten koulutuspolkua analysoivassa tutkimuksessaan huomiota siihen, miten osa nuorista oli epävarmoja siitä, millä perusteella heidät oli sijoitettu pienryhmään tai mitä heille annettu diagnoosi tarkoitti. Niemi kritisoi medikalistista diskurssia kiinnittämällä huomion lääketieteen erikoisaloilta johdettuihin kliinisiin termeihin, jotka eivät itsestään selvästi aukene lapsille ja heidän vanhemmilleen kuten ne avautuvat lääketieteen ammattilaisille. Siksi niiden käyttö voi johtaa ohipuhumiseen sekä lapsen tarkastelemiseen ainoastaan diagnoosista käsin. (mt. 59–60.) Riian kertomuksesta ja erityisesti katkelmasta, jossa hän pohtii Telma-opintojaan, voi tulkita, ettei Riialle ole ollut selvää, miksi hänet on sijoitettu Telma-opetukseen. Ymmärtämättömyyden voi ylipäättään tulkita selittävän myös sitä, miksi Riialla ei ole ollut odotuksia, jotka liittyvät omaan ammatilliseen tulevaisuuteen tai sitä koskeviin ohjattuihin pohdintoihin.

Yhteenvedon koulupolkuja käsittelevistä haastattelukatkelmista esitän, että nuorten kertomuksissa nousee esiin erityisesti hallinnan merkitys koulupolulla kohti työntekijäkansalaisuutta. Nuorten tarinat erityisesti ammattikouluajasta osoittavat, että asiantuntijat ja auktoriteetit päättävät nuorten puolesta jopa ammatinvalinnan. Foucaultin (1976/2010) ajattelussa valta on diskursseissa ja niiden sisällä rakentuvissa merkityksissä. Diskurssiivinen valta perustuu kykyyn tuottaa tietoa, jolla hallitaan yksilöitä ja ryhmiä. Valtaa harjoitetaan erilaisissa instituutioissa ja käytännöissä, joissa diskurssit muodostavat vallan verkostoja ja yksilöt ovat aina erilaisten valtasuhteiden vaikutuspiirissä. (mt. 72–74.) Nuoret viittaavat kertomuksissaan opetushenkilöstöön, joka määrittelee mihin nuoret ovat pystyviä ja mihin heidän ei tule suunnata. Opetushenkilöstöllä on siis kykyä tuottaa tietoa, jolla hallitaan yksilöä. Niemi (2022, 62) puhuu medikalistisen diskurssin logiikasta, jossa tunnustetaan ongelma, jonka pohjalta määritetään nuoren tuleva koulutuspolku eli luodaan yhteys oppimisvaikeuden ja laajemmin elämässä pärjäämisen välille. Medikalistinen diskurssi on vahvasti läsnä myös tämän tutkielman nuorten tarinoissa, joissa aikuiset perustelevat puuttumistaan nuorten koulutus päätöksiin nuoren diagnoosista käsin. Vammaisuuden medikalistinen diskurssi on saanut

vahvan merkityksen, ja se on ylläpitänyt ableistisia käytäntöjä, jossa vammaisuutta peilataan suhteessa normaalina ymmärrettyyn (mm. Linton 2010, Campbell 2009, 2019; Vaahtera 2012). Opinnot ja uuteen elämänvaiheeseen liittyvät asiat ovat saattaneet innostaa ja antaa nuorille onnistumisen kokemuksia, mikä osaltaan hämärtää taustalla olevaa problematiikkaa ulkopuolisten vahvasta otteesta nuoriin heidän elämänsuuntaa koskevissa koulutuksellisissa kysymyksissä.

5.3. Koulutuslupaus koetuksella työntekijäkansalaisuuden kynnyksellä

Olen edellä lähestynyt varsinaisia tutkimuskysymyksiäni työntekijäkansalaisuuden merkityksistä nuorten kuvauksilla koulupolustaan. Kouluvuosien sekä ammatillisten haaveiden ja niiden toteutumiseen vaikuttaneiden seikkojen avaaminen on merkityksellistä pyrkimyksessä ymmärtää, miten vammaisen nuorten työntekijäkansalaisuuden edellytykset rakentuvat. Nuoret ovat taitekohdassa valmistuessaan ammattiin tai keskeyttäessään ammatilliset opinnot. Taitekohta voi määrittää koko tulevaa elämäntähtäystä, kuten olen työntekijäkansalaisuuden ihannetta käsittelevässä teoriaosuudessa kuvannut. Tässä alaluvussa käsitelen nuorten siirtymistä työelämään; millaisena se tarinoissa näyttäytyy, miten he ovat sen kokeneet ja millaisia merkityksiä he antavat osallisuudelle työelämässä. Analyysini tarkentaa haasteisiin ja mahdollisuuksiin, joita nuoret kokevat työntekijäkansalaisuutensa tavoittelussa.

Aloitan Kaiuksesta ja Miinasta, jotka ovat haastattelemistani nuorista ainoita, joilla on kokemusta myös avoimista työmarkkinoista. He ovat onnistuneet murtamaan vammaisten henkilöiden työelämäosallisuuden lasikaton, mutta palanneet takaisin vammaisille henkilöille suunnattujen palveluiden ja rajattujen työelämämahdollisuuksien pariin. Erityisesti Kaiuksen tarina ilmentää mahdollisuuksien ja haasteiden kirjoa, jota vammaisen henkilö kohtaa pyrkiessään osalliseksi työmarkkinoilla. Kaius koki peruskoulussa kiusaamista ja murehti kehitysvammaisuuttaan, mutta opiskeluaika ammattiin oli käännteentekevä. Hän itsenäistyi, sai ystäviä ja onnistumisen kokemuksia opinnoissaan ja itsenäisessä elämässä. Työelämään siirtyminen kuitenkin epäonnistui Kaiuksen kohdalla, kun hänet siirrettiin valmistumisen jälkeen suoraan eläkkeelle.

”En saanut töitä valmistumisen jälkeen, mutta huomasin, että eläkkeellä oleminenkin oli aika mukavaa aikaa. Ei kukaan mitään koppia minusta ottanut. Meikäläiselle vaan ilmoitettiin, että

meikäläinen ei oman taustan mukaan pääse mihinkään töihin, kun on lievästi kehitysvammainen. -- Olen valmistumiseni jälkeen elänyt tätä eläkeläisen elämää. Olihan minulla paljon sellaisia haaveita, mutta ei minua mihinkään otettu. Olisin halunnut esimerkiksi kassatyöntekijäksi kauppaan tai hyllyjen täyttäjäksi, mutta kun meikäläiselle pitää opastaa paljon kaikkea, niin eihän kukaan siihen suostunut. Kyllä mua se suretti ja itkin itteni ihan sydämen partaalle, kun ei kukaan ottanut mua yhtään tosissaan. Ja aloin mä katumaan itteeni, että miksi synnyin kehitysvammaiseksi. ” Kaius

Kaius ehti olla valmistumisensa jälkeen yli neljä vuotta eläkkeellä osallistumatta työelämään, kunnes vanhemmat ehdottivat Kaiukselle pyrkimistä yhdistyspohjaiseen työpajaan. Kaius aloitti työpajassa tarjoilijana ja kertoo viihtyneensä alkuun hyvin. Työnteko kuitenkin muuttui vähitellen kiireisemmäksi vaikuttaen hänen työssäjaksamiseen. Tulkitsen seuraavan sitaatin kuvaavan erityisesti ristiriitaa, joka syntyy, kun pyritään eroon vammaisten henkilöiden kohtelemisesta poikkeavina ja luodaan edellytyksiä tavoitella työntekijäkansalaisen statusta. Tavoite törmää työelämässä vallitseviin normeihin ja vaatimuksiin. Tulkitsen, että tähän ristiriitaan pyrittiin vaikuttamaan teoriaosuudessa viittaamassani STEAN Palkkaa mut! -hankkeessa, jossa kiinnitettiin huomiota työnantajien tietoisuuden ja motivaation lisäämiseen kehitysvammaisten henkilöiden palkkaamiseksi (Hakala ym. 2019). Hankkeessa kiinnitettiin huomiota erityisesti työnantajavalmennukseen ymmärryksen lisäämiseksi, ja sen voi tulkita selittävän hankkeen tuloksellisuutta eli syntyneitä palkkatyösuhteita. Kaiuksen tarina puolestaan heijastelee sitä, mitä ymmärtämättömyys työntekijän rajoitteiden ja työn vaatimusten välillä voi merkitä.

”Aluksi tein asiakaspalvelua ja tein normaaleja kahvilatyöntekijän töitä. Mutta sen jälkeen kun asiakkaita alkoi tulvimaan enemmän, niin pomot sanoivat, että tule sinä tänne keittiön puolelle. Niin sitten ajan myötä meikäläisestä vaan alkoi kehittyä enemmän sellainen keittiötyöntekijä. Mä nautin asiakaspalvelutyöstä enemmän ja tämä mun vammaisuus ei niin ku häirinnyt mua yhtään. Mutta kyllä se ruuanlaitto myös oli mukavaa. Jotenkin vaan ruuanlaitossa oli se huono puoli, että kun tilauksia alkoi tulemaan, niin niitä piti koko ajan valmistaa nopeammin ja nopeammin. Ei mulla paljon ollut sanavaltaa tai ei ollut yhtään. Että kun ne päätti, että olen pääkokin asemassa, niin minun pitää vaan tehdä kaikki ne tilaukset, mitä määrätään. Mä sanoin kyllä aluksi, että haluan tehdä jotain muuta, mutta kun niitä tilauksia vaan tuli, niin ei ollut muuta mahdollisuutta. Ja sitten oli päivästä toiseen sitä samaa, että en mä sitä sitten jaksanut ja vointi alkoi heiketä.” Kaius

Kaiukselle avautui uusia mahdollisuuksia, kun hänelle tarjottiin kokin töitä matkailualan yrityksessä. Kaius vaihtoi työpajasta yksityisen työnantajan palvelukseen, mutta myös työ hektisessä sesonkiravintolassa alkoi tuntua liian uuvuttavalta.

”Aluksi meni ihan hyvin (ravintolan nimi poistettu) ja pääsin harjoittelun jälkeen kesätöihin. Viihdyin tosi hyvin ja meillä oli jotain grilli-iltojakin siellä. Sitten kun alkoi se koronaepidemia, niin asiakkaita tuli aivan kauheasti, karavaanareita, motoristeja, perheitä kesäisin ja kymmenelle hengelle piti tehdä salaattit ja alkoi aivot kärähtää ihan täysillä. Asiakkaita tuli jotain viisin-, kuusinkertaisesti. Meikäläisellä oli liikaa niitä taitoja ja sitten piti niitä kaikkia tehdä. Mulle vaan annettiin aina tehtävä ja sitten niitä vaan tuli ja tuli ja ralli kiihtyi siinä.” Kaius

Kaius teki lopulta kokin töitä ravintolassa vajaan vuoden ennen kuin irtisanoutui. Hän palasi hetkeksi takaisin työpajaan kokin tehtäviin, kunnes jäi pois omasta aloitteestaan. Kaius palasi eläkkeelle ja jäi kotiin, kunnes asunto-ohjaaja kannusti Kaiusta kysymään kaupungin työpajalta vapaata paikkaa. Kaius käy nyt kaupungin työpajalla kahtena päivänä viikossa. Kaiuksen tarina saa analyysissäni stereotypisen, aiempaa tutkimusta mukailevan luonteen; Kaiukselle ammattikoulussa muotoutunut koulutuslupaus saa elämänkulussa julman käänteeseen (ks. Kauppila ym. 2018) Kaiuksen siirtyessä opinnoista suoraan eläkkeelle ja kehitysvamma palveluina toteutettaviin työ- ja päivätoiminnan palveluihin. Kaiuksen vammaisuus syntyy ikään kuin automaattisesti suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan (ks. Nurmi-Koikkalainen 2017). Mahdollisuus työskennellä vammaisille nuorille suunnatussa yhdistyksessä avaa ovet harjoittelemaan työntekijäkansalaisuutta, ja sitä kautta avoimille työmarkkinoille. Työntekijäkansalaisuuden ideaali, joka osallistuu kansakunnan kilpailukyvyyn luomiseen palkkatyöllä tai yrittämällä (Saarinen ym. 2014) kuitenkin murentuu yhteiskunnallisten, ableististen normien ja käytäntöjen hallitessa työelämää, jonka rakenteet ovat jäykät ja sopeutumattomat kohtaamaan erilaisuutta (mm. Hakala 2022; Miettinen 2020; Hakala ym. 2019; Linnankangas ym. 2006; Mänty 2000).

Kaiuksen lisäksi Miinalla on kokemusta myös avoimista työmarkkinoista. Miinan tarinasta on luettavissa samanlainen työelämän ableistisuutta ilmentävä kulttuuri kuin Kaiuksen kertomuksesta; työelämän normit ja vaatimukset ovat rakentuneet vammattomuuden lähtökohdista eikä niitä ole haastettu näkemään vammaisia osatyökykyisenä, potentiaalisena ja pystyvänä osana työelämää.

Miinan ensimmäinen työpaikka avoimilla työmarkkinoilla oli erityisammattikoulun keittiössä, jonne häntä pyydettiin valmistumisensa jälkeen äitiysloman sijaiseksi. Sen jälkeen hän on tehnyt erilaisia harjoittelua ja lyhyitä pätkiä työsuhteessa sekä osallistunut koulutukseen.

”Sijaisuuden jälkeen muutin takaisin (kaupungin nimi poistettu) enkä ollutkaan sit missään töissä vaan menin työkokeiluissa eri paikoissa. Olin vanhainkodin keittiössä ja sit ei niin ku ollutkaan kauheesti mitään. Ja alettiin miettiä, et mitä mä sitten voisin tehdä, kun en töihinkään päässy. Niin sithän yks nainen rupes auttaan mua aikuiskoulutuskeskuksessa ja sen kautta mä pääsin sit.. -- Ja sit kun mä olin vieläkin kiinnostunut siitä lastenhoitojutusta, niin sit tää nainen ehdotti, että mä hakisin tohon hoito- ja laitosavustajakoulutukseen aikuiskoulutuskeskukseen ja mä pääsin siihen. Se kesti vuoden ja siinä oli enemmän sitä työharjoittelua. Mä pääsin (hoivakodin nimi poistettu) ja olin siellä yhdeksän kuukautta. Se kuului siihen koulutukseen ja mä rupesin tykkäämään siitäkin. Sain siitä sitten sen tutkinnon.” Miina

Miina kertoo, että hoito- ja laitosavustajaksi valmistumisen jälkeen töitä oli edelleen vaikea löytää. Miinan sisko työskenteli lounasravintolassa, jonne hän ryhtyi puhumaan myös Miinaa.

”Ja sit mä pääsin sinne ja olin mun siskon kanssa töissä. Jotain paikkoja ympärillä suljettiin eikä enää asiakkaita ollut niin paljon, niin sit se tavallaan hiipui siitä. Ja sen jälkeen mä tulinkin tänne (työpajalle). Ei mua olla tuupittu eläkkeelle. Kun mä ammattikoulusta valmistuin, niin silloin ne mietti Kelassa ja työkkärissä, et laittaako ne mut eläkkeelle. Mut ne oli silleen, et kun teen paljon töitä, niin ei pistetä mua eläkkeelle. Olin mä sillai, et ihan ookoo, en mä edes silloin miettinyt sitä eläkehommaa ollenkaan, että mä edes menisin sinne vaan ajatus oli, et haluan töihin.” Miina

Miinan kertomasta on tulkittavissa vahva motivaatio ja halu olla osallisena työelämässä. Miinan sisukkuus on nähdäkseni tunnistettu myös viranomaisverkostossa, koska Miinaa ei ole aktiivisesti ohjattu eläkkeelle. Miina on päässyt opinnoissa ja työelämässä eteenpäin luotetun aikuisen tai omien kontaktiansa ansiosta, mutta pidempiaikaista ratkaisua ne eivät ole tuoneet. Miinan kertomus herättää pohtimaan henkilökohtaisen ohjauksen merkitystä työnhaussa. Kyröläinen (2020) kiinnitti tutkimuksessaan huomiota työllisyyspalveluiden moninaisiin puutteisiin vammaisten henkilöiden työllistämisessä. Samalla Kyröläinen esitti työnantajien kiinnostuksen osatyökykyisiä kohtaan

kasvaneen. Miinan kertomuksessa on nähtävissä, etteivät työllisyyspalvelut ole onnistuneet työntekijän ja työnantajan kohtaannuttamisessa. Kyröläisen huomio tarpeesta luoda myös erityispalveluiden markkinaehtoista tarjontaa (mt. 36–38) tulee alleviivatuksi Miinan kohdalla. Tulkintani mukaan on perusteltua väittää, että Miinan ohjaus on ollut riittämätöntä tai häntä on ohjattu poluille, jotka eivät kuitenkaan ole edesauttaneet Miinan pyrkimyksiä työntekijäkansalaiseksi.

Samansuuntainen kehityskulku kuin Kaiuksella ja Miinalla avautuu myös Saimin kertomuksesta työntekijäkansalaisuuden kynnyksellä; työelämään kiinnittyminen on vaikeaa, jopa mahdottomalta vaikuttavaa. Artesaaniopintonsa keskeyttänyt Saimi ohjattiin suoraan eläkkeelle, ja hänelle myös osoitettiin paikka kaupungin työkeskuksesta. Saimin kertoman mukaan hänen kanssaan ei edes käyty keskusteluja muista vaihtoehdoista.

”Oon katonut sellaista sarjaa kun Linna eikä työkeskus oikeestaan eroa siitä millään tavalla. Noh, sä pääset sieltä kotiin, mutta ei se toiminta eroa linnasta millään muulla tavalla. Kun mut laitettiin työkeskukseen, niin kyllä nää henkiset ongelmat ja ahdistus jatkuivat. Kyllä lääkärikin yks kerta sanoi, että työkeskus ei ole mulle hyvä paikka, mutta siinä tuhraantui tavallaan viis vuotta. -- Siellä oli käsitöitä ja sit välillä mä jouduin lajittelemaan ruuveja. Ei siellä tai missään muuallakaan keskusteltu, mitä mä haluan tai missä mä olen hyvä. Kun se viesti oli jo niin vahva ammattikoulusta asti, että et tuu pärjäämään työelämässä vaan työkeskus on sun paikkas. Ei ollut mitään apua eikä tarjottu mitään opiskelupaikkaa ja sanottu, että tää vois olla sun juttu.” Saimi

Kun yhdistyspohjainen työpaja aloitti kaupungissa, Saimille tarjoutui mahdollisuus kokeilla vastaisiko paikka hänen toiveita ja tavoitteita. Saimi on yhdistyksen ensimmäisiä ja pitkäaikaisimpia pajan työntekijöitä. Hän on tullut itselleni tutuksi eräänlaisena äänitorvena, joka pyrkii vaikuttamaan tasa-arvo- sekä edunvalvontakysymyksissä. Saimin kertomuksesta voi kuulla, että yhdistyksessä hän sai ensimmäistä kertaa elämässään työskennellä sellaisten asioiden parissa, jotka hän kokee mielekkäinä.

”Tulin tänne kahvilahommaan (kaupungin) työkeskuksen johtajan ehdotuksesta. Olin hänelle sanonut monta kertaa, ettette pysty tarjoamaan mulle mitään sellaista mistä olisi mulle apua. Kun sehän (työkeskus) on niin ku vankila, jossa ei itsenäisesti hoideta mitään ja kytätään koko ajan. Ja

kun mä tulin tänne, niin sanoin heti, että mä en sitten osaa mitään, mutta Jari (yhdistyksen toiminnanjohtaja) ei onneks uskonut sitä. Kun en pystynyt tekeen kahvilahommia, niin sit alettiin mieltiä, et laitetaan mut radioon. Mä olin kertonut Jarille, että oon kirjoittanut runoja, niin sit ne runot kaivettiin esiin ja Jari sanoi, että tehdään sit runokirja. Oon lapsesta asti ollut luova ja kirjoitellut erilaisia juttuja. Äiti osti mulle aina vihkoja, joihin niitä sit kirjoittelin. Ja mä olin tosi yllättynyt, kun 200 kappaleen painos (runokirjasta) myytiin hetkessä loppuun. Olin ollut varma, ettei ketään kiinnosta, mutta ne vietiinkin käsistä.” Saimi

Saimi merkityksellistää työskentelyään yhdistyspohjaisessa työpajassa kuvaamalla, kuinka häntä ensimmäistä kertaa kuultiin hänen vahvuuksistaan ja mielenkiinnon kohteistaan. Yhdistyksessä hänelle avautui mahdollisuus tehdä luovaa työtä työskentelemällä radiossa ja kirjoittamalla. Tulkitsen tämän ilmentävän YK:n yleissopimuksen henkeä vammaisten henkilöiden oikeudesta työhön. Yleissopimuksen 27. artiklan mukaan vammaisilla henkilöillä on oikeus tehdä valitsemaansa työtä yhdenvertaisesti vammattomien kanssa ympäristössä, joka on osallistava ja esteetön. Vammaisten nuorten kohdalla erityisen merkityksellisiksi nousevat linjaukset, joissa painottuvat ohjaus ammatinvalintaan sekä työllistymistä edistävät palvelut laajemmin. (YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja.) Tulkintani mukaan yleissopimuksen hengen noudattaminen on mahdollistunut, kun Saimia on aidosti kuultu ja hänelle on avautunut mahdollisuus toteuttaa ammatillisia haaveitaan, vaikkakin se tapahtuu vammaisille nuorille suunnatussa ympäristössä eikä siten täysin vastaa ajatusta ajatusta yhdenvertaisesta ja kaikille avoimesta työympäristöstä. Ohjausta ja kohtuullista mukautusta on sovellettu työympäristössä, jossa työnantajana toimii yleishyödyllinen yhdistys, jonka tavoitteena on valmentaa erityisnuoria avoimille työmarkkinoille. Voidaan siis olettaa, että osatyökykyisten työllistymistä edistävät toimet ja arvot ovat elimellinen osa yhdistyksen toimintaa. Kuulluksi tulemisen merkitystä alleviivaavat myös Violan ja Riian kertomukset. Viola on tullut koulusta suoraan työpajalle. Hän kertoo suunnanneensa heti kodinhuoltajaksi valmistumisensa jälkeen TE-toimistoon keskustelemaan jatkosta. Viola kertoo, että tapaamisissa ehdotettiin, että hän hakisi töihin erityisnuorten työllistymistä edistävään työpajaan.

“Työkkärissä ei edes katottu muita vaihtoehtoja, mutta ajattelin niitä yksin. Ja kyl mää sanoinkin siellä, että halusin oikeisiin töihin, mutta ehkä sitä ei kuunneltu, koska he olivat löytäneet tällaisen paikan, ja kokeile tätä. Olin hetken sellainen, että mikä ihmeen juttu, mutta kyllä mä sitten lähdin

haastatteluun. -- Emmin että tää on niin kuin erityisnuorten. Että miksi ei ollut mulle muuta vaihtoehtoja..” Viola

Viola aloitti työpajan keittiössä ja siirtyi leipomoon, jossa valmistettiin kahvilan tuotteita sekä asiakkaiden tilaustuotteita. Yhdistys sai rahoituksen opinnollistamishankkeeseen, joka avasi Violalle mahdollisuuden opiskella haaveilemaansa kokin ammattiin. Viola aloitti näyttöihin perustuvan kokin ammattikoulutuksen yhteistyössä alueen ammattioppilaitoksen kanssa. Viola oli työsuhteessa työpajaan, mutta suoritti osan työharjoitteluista ulkopuolisessa lounasravintolassa ja opiskeli illat itsenäisesti. Viola suoritti lopulta 180 opintopisteen ammattitutkinnon ilman erityisiä mukautuksia puolessatoista vuodessa keskellä koronapandemiaa. Valmistumisensa jälkeen Viola on jatkanut työskentelyä työpajalla, jossa hän on keskittynyt vaativampiin leipomotuotteisiin.

“Suoritin ihan samat opinnot kuin kuka tahansa muu eikä ollut minkäänlaisia mukautuksia. Sekin vielä, että mulla oli aiemmassa tutkinnossa ruotsi ja englantia, joiden numeroita halusin korottaa. Sain kolmosia, nelosia ja vitosia, ja ajattelen, että onhan se aikamoista... Oli se rankka, en sitä sano. Tein tehtäviä melkein joka viikonloppu.” Viola

Violan kertomuksessa merkityksellistyy irtautuminen medikalistisesta diskurssista. Violan kyvyt tunnistetaan työpajalla ja opinnollistamishanke tarjoaa työkalun, jonka avulla Viola pääsee näyttämään kyvykkyytensä ja osaamisensa. Viola suorittaa kokin tutkinnon työnsä ohella itsenäisesti opiskellen. Hän jopa korottaa arvosanoja, joihin ei ollut tyytyväinen erityisammattikouluajoilta. Tulkintani mukaan Viola ei määriy vammaisena, erityistä tukea vaativana opiskelijana vaan tasavertaisena kenen tahansa vammattoman opiskelijan kanssa. Violan tarina vahvistaa näkemystä puutteista vammaisten nuorten koulutusta ja työelämäosallisuutta ohjaavissa palveluissa. (ks. Kyröläinen 2020.) Violan kohdalla ratkaisevaa vaikuttaa olleen, että hänet on ohjattu yhdistykseen, jossa hänen osaamistaan ensimmäistä kertaa tarkastellaan kyvykkyyden, ei rajoitteiden näkökulmasta. Hänen osaamistaan ja kiinnostustaan on vahvistettu opinnollistamishankkeen avulla, ja hän on toteuttanut ammatillisia haaveitaan sekä murtautunut ulos erityisopetuksen traditiosta.

Saimin ja Violan tavoin, myös Riian ammatilliset haaveet ja käsitys omasta kyvykkyydestä ovat vahvistuneet yhdistyksessä aloittamisen jälkeen. Riia pääsi Telma-opintojensa loppuvaiheessa

työharjoitteluun työpajalle, ja harjoittelun päätteeksi hänen työsopimuksensa vakinaistettiin. Riia työskenteli alkuun leipomossa ja myöhemmin myös asiakaspalvelutehtävissä. Riia on ryhtynyt suorittamaan työn ohella kokkitutkintoa kollegansa Violan tavoin. Varsinainen hanke jouduttiin laittamaan hyllylle pian Violan valmistumisen jälkeen yhdistyksen talousvaikeuksien vuoksi. Riia kuitenkin suorittaa opintoja itselleen sopivaan tahtiin.

”Mua alussa vähän jännitti, kun Niina (ohjaaja) ehdotti, että lähdenkö mä opiskelemaan. Niin kyl mua jännitti, et otanko sen vastaan vai en. Niina sai mut jotenkin tajuamaan, että se on hyvä juttu. - Opiskelu on ihan jees, mut kyl mua välillä vähän jännittää, et pitääkö puhua ruotsia tai englantia ja mokaako sitten niissä. Ja jos on näyttö, niin kyl se mokaaminen jännittää silloin kans. Opettaja tulee aina (vastaanottamaan näytön) ja ensimmäisestä sain kakkosen ja kahdesta muusta, kun mä olin siellä lounasjutussa, niin kolmonen ja nelonen. Ja nyt niitä pitäis tehdä lisää, mut en tiedä yhtään, mitä noi on suunnitellut, kun ei Niinakaan oo enää paikalla. Mää en tiedä tuleeko koulusta mitään tehtäviä tai ainakaan kukaan ei oo mulle kertonut. Et tää jumittaa jonnekin eikä liiku eteenpäin. Kyllä mä haluaisin pikkuhiljaa jo suorittaa taas.” Riia

Riian kertomuksessa toistuvat piirteet, joita kuvasin myös muiden haastattelemieni nuorten erityisammattikoulupolussa. Riia on päätenyt kokkiopintoihin ohjaajan kannustamana ja mahdollisesti myös kollegansa Violan esimerkin ansiosta. Hän on empinyt opiskelemaan ryhtymistä, mutta kokenutkin opiskelun mielekkäänä, ja hänellä on toiveita sen jatkumisesta. Tulkitsen Riian kohdalla kyse olevan enemmänkin ohjaamisesta opiskeluiden pariin kuin Violan kohdalla, jossa selkeästi opinnot olivat seurausta Violalle tärkeän ja merkityksellisen osaamisen vahvistamisesta ja pitkäaikaisen ammatillisen haaveen toteutumisesta. Yhtä kaikki, tunnistan nuorten tarinoissa merkityksellistyvän aidon kuulemisen, nuorten vahvuuksien tunnistamisen ja mahdollisuuksien avaamisen tärkeyden.

Yhteenvedona työntekijäkansalaisuuteen siirtymistä käsittelevistä haastattelukatkelmista on todettavissa vammaisten henkilöiden työelämään kiinnittymisen vaikeus (ks. Hakala ym. 2019, 2013; Vesala ym. 2015; Laiho ym. 2010; Holm & Hopponen 2007; Linnakangas ym. 2006). Koulutuksesta siirrytään suoraan eläkkeelle ja/tai työpajatoimintaan tai muuhun vammaisille suunnattuun työhön. Haastatelluista nuorista kahdella on lyhytaikaista kokemusta avoimista työmarkkinoista. Molempien

kokemukset piirtävät kuvaa jäykistä, sopeutumattomista työmarkkinoista, joissa erityisyyttä ei huomioida ja työelämän vaatimukset ja normit ovat läpituonevia.

Nuorten tarinat työntekijäkansalaisuuden kynnykseltä alkavat hahmottaa sitä, millaisia haasteita ja mahdollisuuksia vammaisten henkilöiden työllistymiseen ja työntekijäkansalaisuuteen liittyy. Haasteet konkretisoituvat yhteiskunnan ableistisuutta ilmentävinä käytäntöinä kuten vammaisten eriyttämisenä, heidän hallitsemisena erityisesti päätöksenteossa ja ohjauksessa sekä kyvykkyyden - tai tarkemmin ilmaistuna rajoitteiden - tarkasteluna diagnoosista käsin. Työelämäosallisuuden ja työntekijäkansalaisuuden mahdollisuuksia puolestaan edistävät nuorten aito kuuleminen ja aktiivinen ratkaisujen etsiminen ammatillisten haaveiden toteuttamiseksi. Haastattelemini nuorten kohdalla tämä näyttää toteutuneen vasta työsuhteessa yhdistykseen, jonka toiminnan kulmakivenä on erityisnuorten työllistymisen edistäminen. Poikkeuksen joukosta tekee Kaius, joka palasi työelämäkokeiluistaan eläkkeelle ja päivätoimintaan. Merkitykselliseksi työntekijäkansalaisuuden edellytysten toteutumisessa näyttää siis nousevan nuorten oman äänen ja itseluottamuksen vahvistuminen.

5.4. Murenevatko unelmat? – Työntekijäkansalaisuuden haasteita ja mahdollisuuksia

Olen edellä kuvannut haastattelemini nuorten erityisen koulupolun sekä työelämään astumisen saamia merkityksiä nuorten tarinoissa. Olen peilannut nuorten kertomuksia aiempaan tutkimukseen, jossa on tarkasteltu vammaisten henkilöiden elämäkulkua ja erityisesti työelämäosallisuuden edellytyksiä. Analyysissa keskeisinä huomioina ovat nousseet esiin vammaisten nuorten kohtaama hallinta ja heidän kyvykkyytensä tarkastelu medikalistisesta diskurssista eli rajoitteista käsin. Koulupolkua on leimannut erityisyys ja kiinnittyminen työelämään, erityisesti avoimille työmarkkinoille, on ollut erittäin vaikeaa. Analyysini vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuudelleen antamista merkityksistä sekä työntekijäkansalaisuuden haasteista ja mahdollisuuksista on edennyt viimeiseen lukuun, jossa tarkastelen miten nuoret näkevät tulevaisuutensa työelämässä ja millaisia merkityksiä he työelämäosallisuudelleen antavat. Erityisen kiinnostuksen kohteena ovat nuorten kokemat haasteet ja mahdollisuudet ensikäden tiedon ja ymmärryksen lisäämiseksi. Vehmas (2010, 6) on painottanut vammaisten henkilöiden itsensä kuulemisen tärkeyttä, kun tavoitteena on aidosti palvella tutkimuksellisesti vammaisia henkilöitä ja heidän osallisuuttaan yhteiskunnassa. Tutkimuksen tulee silloin tarkastella vammaisuutta

sosiaalisena ilmiönä, jossa vammaiset henkilöt ovat osa yhteiskunnan toimintaympäristöä. Tässä luvussa nousee esiin nuorten erityinen reflektio siitä, miten he kokevat elämänsä ja tulevaisuutensa erityisesti työelämäosallisuuden näkökulmasta.

Aloitin kuvauksilla Miinan ja Violan kertomuksista. Molemmat ovat haastattelujen kuluessa tuoneet vahvasti esiin halunsa olla mukana työelämässä ja tavoitella aidon työntekijäkansalaisen asemaa. Aidolla työntekijäkansalaisella viittaa Hakalan (2022) näkemykseen, jonka mukaan vammaisten henkilöiden osana on lähinnä jäljitellä työntekijäkansalaisuutta työn tapaisessa toiminnassa kuntien ylläpitämissä vammaispalveluissa. Miina on haastatteluhetkellä osa-aikaisesti lomautettuna ja pohtii aktiivisesti tulevaisuuttaan. Kysyessäni Miinalta, miten hän kokee työllistymisensä mahdollisuudet ja miten hän kokee vamman vaikuttavan työnsaantiin, hän nostaa esiin työnantajien ennakkoluulot.

”Kyl se on vaikeeta. Just se ehkä tää ku mulla on nää omat rajoitteet. Et esimerkiksi monessa paikassa on se kassan käyttö. Täällähän mä nyt sitä kyl käytän. Mutta et siihen se aina tyssäs. Niin ku (työpaikan nimi poistettu) tyssäs siihen, etten mä pysty kassalla oleen. Tuntui, että aina joka paikassa se jäi siitä kiinni. Kun varmaan se laskeminen tai jotain muuta sellasta, et muut oli aina, ettei se kassalla oleminen onnistu. Muistaakseni ei kukaan niissä oikein auttanut, et en sitten tiedä, mistä niin ku oikeesti.. Silloin kun mä sinne hoito- ja laitosavustajakoulutukseen menin, niin nehän oli ensin epäileväisiä mua kohtaan, mut sit kun ne näki kuinka paljon mä teen hommia, ne alkoi tykkään musta. -- Tietty se riippuu paikasta, et miten niistä töistä suoriutuu. Mut kun mulle on annettu aikaa oppia, niin sit ne hommat niin ku aina hoituu. -- Ja joo, kyllä niitä ennakkoluuloja on. Varsinkin niissä työkoetilupaikoissa on aina oltu, et nooh, onks tosta nyt mihinkään. Ja aina aluks, kun ne kuvittelee, et musta ei oo mihinkään ja sit kun ne rupeen näkeen, kun mä teen hommii, niin ne onkin, että oho. Pomoilla niitä ennakkoluuloja on ehkä eniten.” M

Liitän Miinan puheen työnantajien ennakkoluuloista vammaisuuden medikalistisen diskurssin vääjäämättömyyteen. Miinan rajoitteista on tehty ennakko-oletuksia ja esitetty epäilyjä sen sijaan, että olisi rohkeasti harjoiteltu kassankäyttöä ja perehdytetty työtehtäviin. Miinan tarinassa ennakkoluuloisia ovat erityisesti esihenkilöt, joiden tehtävänä on varmistaa työn sujuvuus. Ennakkoluulot kumpuavat yleisestä ilmapiiristä ja tavasta, jolla vammaiset yhteiskunnassa nähdään. Vammaisen henkilö voi kuitenkin omalla toiminnallaan kumota ennakkoluuloja ja osoittaa oletukset

vääriksi kuten Miina kuvaa lausahduksessaan ”Ja aina aluks, kun ne kuvittelee, et musta ei oo mihinkään ja sit kun ne rupeen näkeen, kun mä teen hommi, niin ne onkin, että oho”. Asetelma alleviivaa tiedon lisäämisen ja asennetyön merkitystä, jotta vammaiset henkilöt voivat saavuttaa aseman työntekijäkansalaisina. Tiedon lisäämisen tarvetta kuvastaa myös Violan kertomus, jossa vammaisen nuoren pelot ennakkoluuloista ja sivuutetuksi tulemisesta ovat jopa työnhaun esteenä. Viola työskentelee haastattelujen aikaan kokoaikaisena eikä häntä ole lomautettu. Viola on kokiksi valmistuttuaan ryhtynyt valmistamaan vaativan tason leipomotuotteita, joista on tullut suosittuja myyntiartikkeleita. Hän ilmaisee haastattelun aikana useaan otteeseen yhdistyksen talousvaikeudet ja tunnistaa, että työt ovat vaarassa loppua. Viola toivoo, että kahden eri ammatin opiskelu ei valuisi hukkaan vaan hän pääsisi koulutustaan vastaavaan työhön avoimilla työmarkkinoilla. Samalla Viola kokee epävarmuutta siitä, miten erityisyys vaikuttaa työnsaantiin.

“Minut on kasvatettu ihan normaalisti, annettu aina mahdollisuuksia. Olin 14-vuotias, kun näin HOJKS:ssa diagnoosini ensimmäistä kertaa ja googletin, mitä se tarkoittaa. Siitä ei koskaan oltu puhuttu kotona mitään, koska sillä ei ollut merkitystä, mutta yhteiskunnassa siitä tehdään numero. Koulussa ja työkkärissä aina on ohjattu johonkin erityiseen. -- Kun vaihdoin koulua (viittaa paikkakunnan vaihtoon kodinhuoltajan erityisammattiopinnoissa), opettaja kauhisteli, miten opiskelen sellaista alaa ja etten pystyisi työskentelemään sellaisissa töissä. Ja työkkärissä sanottiin valmistumisen jälkeen, että työtoimintaan, johon sanoin heti ei. Ja ehdotettiin eläkettä, johon sanoin ei. Ei ne tarjoa mulle töitä vaan ne pitää itse katsoa netistä, jos haluaa johonkin hakea. Se vaan se, että pitää keksiä, missä haluaa vielä haastaa itseään ja mihin suunnata. Katson avoimia työpaikkoja ja ajattelen, että tekisin niitä avustavia töitä, mitä muut eivät kerkeä tekemään. -- Ehkä se on sitä, että kun on aina tuupittu sinne avustaviin tehtäviin, sitä kautta ajattelee, että se sitten kuuluu niin ja on missä pärjäisi. -- Ehkä olen varovainen, että tapahtuuko se sama kuin tapahtui 2019, että vaikka menee työkkäriin kysymään työtä, niin pelkää, mitä sieltä tulee. Että nyt sanovatkin taas, ettei onnistu. -- Kun nyt keksisi, mitä seuraavaksi tekisi. Tällä hetkellä ei ole kauhean selvää. Nyt on vähän niin kuin hukassa, että mitä mä nyt teen. Mietin, miten minut nähdään työelämässä. Viime vuonna Kelastakin tuli hylkäävä päätös kuntoutusrahasta opiskelutarvikkeisiin, kun Kelan mukaan en työllisty opiskelemalleni alalle. Että ei ole sitä uskoa... Kyllä haluan nähdä niitä omia tuloksia, että onko siitä koulutuksesta ollut mitään hyötyä. Jos aina vaan jatkan opintoja ja menen seuraavaan kouluun, niin olenko vaan taas uudelleen jossain välivaiheessa, ettei pääsekään töihin?” Viola

Viola on siis kokenut työkykyensä kohdistuvia ennakkoluuloja jo ennen pääsyään varsinaiseen työelämään. Kielteiset kokemukset leimaavat kaikkia keskeisiä tahoja, joiden kanssa vasta 21-vuotias Viola on asioinut. Epäilevä suhtautuminen on saanut Violan ajattelemaan, että hänen paikkansa on jonkinlaisissa avustavissa tehtävissä. Näin siitä huolimatta, että hän on äskettäin suorittanut kokon ammattitutkinnon puolessatoista vuodessa ilman erityisiä mukautuksia. Hän on saanut myös onnistumisen kokemuksia työssään työpajalla, jossa hänen valmistamansa leipomotuotteet ovat niin haluttuja, että Viola on pajan työntekijöistä ainoa, joka työskentelee kokopäiväisesti. Violan sekä Miinan kokemukset ennakkoluuloista vahvistavat tämän tutkielman keskeistä väitettä ableistisesta yhteiskunnasta, joka on rakennettu korostamaan vammattomuuden ihannetta (mm. Campbell 2019, 2009). Erityisesti Violan kokemukset alleviivaavat yhteiskunnan eri tasoja ja toimijoita leikkaavaa mekanismia, jolla vammaiset jätetään ulkopuolelle ja heidän asiansa jätetään ikään kuin käsittelemättä.

Artesaaniopinnot keskeyttänyt ja työkeskuksiin ohjattu Saimi vaikuttaa alkaneen pohtia työelämäosallisuuttaan vasta löydettyään paikkansa yhdistyspohjaisessa työpajassa. Saimi on kertonut haastattelun kuluessa moneen kertaan, ettei hän koe saaneensa kannustusta tavoitella työntekijäkansalaisen asemaa, hänen kyvykkyyttään on vähätelty ja hänet on ohjattu työkeskukseen. Saimin tapa puhua osaamisestaan ja kyvykkyydestään on vähättelevä, ja tulkitseen, että Saimin kokema kiusaaminen sekä ulkopuolinen hallinta ovat heikentäneet itseluottamusta ja uskallusta tavoitella enemmän. Saimi opiskelee haastattelujen aikaan media-alan perustutkinnon osia. Hän opiskelee itsenäisesti etänä ja antaa näyttöjä osaamisestaan sekä osallistuu kokeisiin. Onnistumiset opinnoissa vaikuttavat niin ikään vahvistavan Saimin luottamusta omaan kykyihinkin ja osaamiseen, ja hän tuokin esiin varovaisia viittauksia työelämään ja yrittäjyyteen avaten uusia ajatuskulkuja.

*“Ollaan me täällä mietitty sitä mun jatkotyöllistymistä, ja mä oon aika skeptinen, että haluaako joku ihan oikeesti työllistää näin vaikean ihmisen. Mutta mä lähen siitä, että ehkä joku haluaa. Ja vaikka mä en työllistyis, niin aina mä voin työllistää ite itteni ja herättää esimerkiks ihmisten mielenkiinnon podcasteihin. Oon sitä miettinyt, et kyllä freelancer sopii mulle parhaiten, kun voit ite valita paljonko teet työtä. Koska kahdeksaa tuntia mä en jaksa. -- Olen eläkkeellä, mutta kyllähän se haave on, että voisin työllistää itseni vaikka se kuulostaakin aika epärealistiselta. Se mitä mä jaksan tehdä on loppujen lopuksi aika vähän. Eläkkeen päälle saa tienata jotain 750 euroa ja se on must aika paljon...
Saimi*

Saimi on haastattelemistani nuorista ainoa, joka nostaa esiin mahdollisuuden työllistää itse itsensä freelancerina. Avaus on Saimin omien pohdintojen tulos. Tulkintani mukaan se kertoo hänen kyvyistä hahmottaa omat voimavarat suhteessa työelämän vaatimuksiin sekä heijastelee hänen ymmärrystä luovan alan luonteesta. Vammaisten yrittäjyys on tutkimuskirjallisuudessa harvemmin esiin nostettuja teemoja. Niemelä ym. (2017) on nostanut esiin kehittämistarpeita vammaisten henkilöiden yrittäjyyden edistämiseksi, sillä useissa Euroopan maissa sekä Yhdysvalloissa itsensä työllistäminen on yleisempää vammaisten henkilöiden kuin muiden työikäisten keskuudessa (ODEP 2013). Euroopan unionin ”Statistics on Income and Living Conditions” (EU-SILC) tilastot vuodelta 2007 osoittavat, että myös Suomessa yrittäjyys on yleisempää vammaisten henkilöiden (16,1 %) kuin muiden keskuudessa (10,9 %) (European Union 2014). Niemelä ym. (2017, 64) esittävätkin, että palvelujärjestelmään tulisi perustaa oma toimintamalli vammaisten henkilöiden yrittäjyyden lisäämiseen. Toimintamallissa olennaista on yhdistää yrittäjyyskoulutus, tieto- ja neuvontapalvelut, julkinen yritysrahoitus ja starttiraha, yhdenvertaisuus, esteettömyysnormisto, ammatillisen kuntoutuksen valmennus ja koulutus ja apuvälineet sekä mahdollisuus jättää työkyvyttömyyseläke lepäämään. Lisäksi tulisi kehittää ja muuttaa elinkeinotukea sekä henkilökohtaista apua ja liikkumisen tukea sekä lisätä tietoisuutta palveluista ja rahoituksesta, hyödyntää digitaalisuutta ja luoda mentorointijärjestelmä. Saimin kertomus heijastelee osaltaan tutkijoiden havaintoja tarpeesta luoda vammaisille yrittäjille kohdennettuja palveluja. Saimilla on kiinnostusta pohtia yrittäjyyttä, mutta häneltä puuttuu tieto ja ymmärrys yrittäjyyshaaveensa toteuttamiseen. Saimi ja hänen tavoin yrittäjyydestä kiinnostuneet nuoret hyötyisivät palveluista, joissa satsataan työntekijäkansalaisuuden tavoittelemiseen yrittäjinä.

Haastattelemistani nuorista Riia on selvästi pohtinut vähiten tulevaisuuttaan työelämässä. Keskustelumme työelämään liittyvistä odotuksista ja mieltä askarruttavista seikoista on poukkoilevaa ja yritän haastattelun kuluessa ohjata keskustelua useaan otteeseen teemaan pariin. Luonnollinen selitys aiheen vähemmän syvälliseen pohdintaan saattaa löytyä nuoresta iästä ja siirtymästä suoraan Telma-opinnoista työpajaan, jossa hän parhaillaan työskentelee osa-aikaisesti. Riian kertomuksesta kuuluu vahva kiintymys nykyiseen työpaikkaan eikä hän vaikuta pohtivan tulevaisuuttaan pidemmälle.

“Kyl mä pidän (työpajan nimi poistettu) ihan oikeana työpaikkana. Niitä haasteitakin on, tulee ruuanlaitossa välillä.. ja että asiakkaalle antaa sen oikean tuotteen, onko laktoositonta vai gluteenitonta. Mut joskus aina Jari haluaa lähettää mut muualle töihin ja mulle tulee harmitus jättää (työpajan nimi poistettu). Jos (työpajan nimi poistettu) ei olis, niin se olis tietysti sit harmi. -- Ehkä mä päätän joskus hakea muita töitä, mut en sit tiä. Kyl mä luulen, et (työpajan nimi poistettu) on sellanen unelmien työpaikka. Se yhteishenki ja nauru ja kaverit, niin ne on siellä parasta. Ja koko ajan pikkuhiljaa kehitty ja jotain rupee tapahtumaan. -- No en kyl osaa yhtään ajatella, mitä viiden vuoden päästä. Tai kai mä haluaisin muuttaa omilleen ja löytää sen rakkauden.” Riia

Riia kokee olevansa työpajassa unelmiensa työssä eikä hänellä ole erityisiä haaveita tulevaisuuden työelämän osalta. Haaveet liittyvät pikemminkin työn ulkopuoliseen, henkilökohtaiseen elämään ja itsenäisyyteen. Tulkitsen Riian tarinan eräänlaisena muistutuksena vammaisten nuorten heterogeenisyydestä, jossa henkilökohtaiset tavoitteet ja kiinnostuksen kohteet ovat yksilöllisiä kuten missä tahansa väestöryhmässä. Kaikki eivät haaveile osallisuudesta avoimilla työmarkkinoilla. Osalle riittää, että arjessa on mielekästä tekemistä ja onnistumisen kokemuksia. Ammattilaisille haastavaksi tekee erottaa joukosta ne nuoret, joilla on halua, kykyä ja motivaatiota haastaa osaamistaan ja tavoitella ammatillisia unelmiaan. Haastattelemieni nuorten kertomuksista on kuultavissa, että heidän vahvuksiensa etsiminen ja oma ääni ovat jääneet paitsioon koulupolulla sekä myöhemmässä vaiheessa heidän siirryttyä työnohjaus- sekä vammaispalveluihin. Erityisesti Riian kohdalla herää perusteltu kysymys siitä, onko Telma-opintojen aikana aidosti mietitty ammattiin ja työelämäosallisuuteen liittyviä seikkoja. Riia näyttää ajautuneen Telmasta työharjoittelun kautta työsuhteeseen työpajaan ilman sen erityisempiä pohdintoja. Lopputulosta voidaan pitää onnistuneena, sillä Riia kokee olevansa ”unelmiensa työpaikassa” ja tuntevansa surua ajatuksesta, että työt nykyisessä paikassa loppuisivat. Riian kokemukset eivät kuitenkaan tee tyhjäksi vaatimusta varmista vammaisille nuorille tasavertaiset oikeudet vaikuttaa omiin koulutuksellisiin ja työelämäosallisuuteen liittyviin valintoihin.

Päätän nuorten tulevaisuuskuvia tarkastelevan luvun Kaiuksen tarinaan, jossa näyttää tiivistyvän paljon työntekijäkansalaisuuden haastavuudesta vammaisten nuorten kohdalla. Kaius siirtyi ammattiopinnoista suoraan eläkkeelle ja jäi käytännössä kotiin vailla säännöllistä, päivittäistä tekemistä. Kaius oli työelämän ulkopuolella neljä vuotta ennen kuin sai paikan ensin yhdistyspohjaisesta työpajasta ja edelleen avoimilta työmarkkinoilta. Kaius kuitenkin kertoo

palaneensa loppuun työssä ja jättäytyneensä kotiin. Kaius palasi tauon jälkeen kaupungin työkeskukseen, jossa hän nyt työskentelee kahdesti viikossa.

”Mulla käy aina tommonen asunto-ohjaaja kylässä ja mulla oli sellainen Kaisa, niin hän oli aluksi sellattis, kun huomasi, että olin vaan kotona eikä mua saanut mihinkään, niin hän ehdotti, että käypäs kysymässä tuolta kaupungin työpajalta, että olisiko heillä vapaita paikkoja. Niin kävin yksi päivä kysymässä, ja kun heillä oli, niin siitä aloin sitten käydä siellä kahtena päivänä viikossa. Aluksi katoin pöydän aina kun keskuskeittiöltä tulee ruuat ja valmistelen ruuan. Sitten siivosin kaiken ja se oli ihan mukavaa. -- Viihdyn työpajalla, mutta jos joskus tulisi sellainen, että pyydetään johonkin työharjoitteluun tai semmoiseen, niin sen pitäisi olla sellattii, että joku kaksi kertaa viikossa oleva juttu, ettei se sotke tota työpajajuttua. Saan siellä ruuan aina sillai ja sen jälkeen on hyvä mieli, kun puoli kolmelta loppuu päivä ja saa mennä missä haluaa.” Kaius

Kaiuksen tarinan voi tulkita ilmentävän sitä, miten haastavaa työelämäkynnyksen onnistunut ylittäminen on. Kaius on saanut vuosien eläkejakson jälkeen ohjausta, kannustusta ja onnistumisen kokemuksia työelämässä. Työn tahti ja vaatimukset ovat kuitenkin ylittäneet Kaiuksen jaksamisen rajat ja hän on jättäytynyt pois työstä omasta tahdostaan. Kaiuksen kertomuksessa työelämä näyttää joustamattomana ja kyvyttömänä mukautuksiin, jotka huomioivat työkyvyn. Toisaalta Kaiuksen tarinassa voi nähdä yhteyden tutkijoiden havaintoihin, joiden mukaan pitkään jatkunut avotyötoiminta johtaa siihen, ettei palkkatyöhön enää haluta tai sopeuduta (Hakala ym. 2017). Kaiuksen pitkät jaksot kotona eläkeläisenä antavat syyn olettaa, että ammattiopinnoissa koetut onnistumisen kokemukset ovat hälvenneet ja etäännyttäneet häntä työelämästä. Palaan jälleen viittaamaan Kyröläisen (2020) selvitykseen, jossa hän nostaa esiin työllisyyspalveluiden resurssien alikäyttämisen erityisesti työhönvalmennuksen, työkykykoordinaattorin sekä kohtuullisten mukautusten tekemiseen tarkoitettujen työolosuhteiden järjestelytuen osalta. Kaiuksen tarina tekee näkyväksi opintojen ja työelämän siirtymävaiheen herkkyyden. Riittämättömät palvelut ja tuen puute voivat määrittää koko aikuisuutta, joka yhteiskunnassamme on rakentunut tiiviisti työntekijäkansalaisuuden ympärille.

Olen edellä kuvannut ja analysoinut, millaisia merkityksiä vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuus saa nuorten kertomuksissa. Tavoitteena on ollut ymmärtää ja tuottaa

ensikäden tietoa siitä, millaisia haasteita ja mahdollisuuksia nuoret kokevat siirtyessään tai pyrkiessään siirtymään opinnoista työelämään. Luvussa on noussut esiin nuorten erityinen reflektio siitä, miten he kokevat elämänsuhteensa suhteessa tulevaisuuteen ja työelämäsallisuuteen. Nuorten kertomuksissa nousevat esiin ennen kaikkea työelämäkiinnittymisen haasteet, mutta myös pyrkimys ratkaista ja voittaa ne. Samalla on tunnistettava, etteivät kaikki vammaiset nuoret tavoittele tai haaveile osallisuudesta avoimilla työmarkkinoilla, joskaan se ei poista vaatimusta tasavertaisten mahdollisuuksien varmistamisesta nuorille taustasta riippumatta.

Nuorten kertomuksista erityisinä työntekijäkansalaisuuden tavoittamisen haasteina ovat nousseet esiin ennakkoluulot ja vammaisuuden diskurssin vääjäämätön läsnäolo nuorten työkykyä - tai tarkemmin rajoitteita - koskevissa arvioissa ja oletuksissa. Vammaiset nuoret kohtaavat vähättelyä ja epäuskoa kyvyistään, mikä puolestaan kalvaa itseluottamusta ja rohkeutta tavoitella ammatillisia unelmiaan. Vammattomuutta ja tehokkuutta korostavan yhteiskunnan ableistiset käytännöt ylläpitävät käsityksiä, joiden mukaan vammaisten tulee mukautua työelämässä vammattomien maailmaan. Nuorten tarinoista piirtyy kuva, jonka mukaan vain vammaisen itse voi toiminnallaan muuttaa käsityksiä. Miina kertoo kumonneensa työpaikoilla häneen liitettyjä ennakkoluuloja. Viola puolestaan on osoittanut pystyvyytensä suorittamalla kokin tutkinnon ennätysajassa ilman erityisiä mukautuksia, ja puntaroi haastattelun aikaan eri työelämävaihtoehtoja, joita lähteä tavoittelemaan. 28-vuotias Saimikin on herännyt pohtimaan yrittäjyyttä työllistymisen vaihtoehtona päästyään tekemään media- ja kulttuurialan työtehtäviä sekä opiskelemaan media-alaa.

Ennakkoluulojen haastaminen näyttää vaativan nuorilta kykyä tiedostaa ennakkoluulojen olemassaolo sekä erityistä päättäväisyyttä ja rohkeutta haastaa niitä. Nuorten itseluottamuksen vahvistumisessa näyttävät merkityksellistyvän aikuisen tuki, ohjaus, kannustus ja kiinnostus nuoren ajatuksista. Haastattelemiani nuoret ovat lähteneet toteuttamaan koulutuksellisia ja ammatillisia haaveitaan työskentelemässään työpajassa ja sen avaamissa viitoittamissa mahdollisuuksissa. Tulkitsen työpaja-ajan kokemuksilla ja vuorovaikutuksella olleen keskeinen merkitys nuorten tekemille valinnoille ja itsensä haastamiselle. Haastatelluista nekin nuoret, jotka eivät mainitse erityisiä työelämätavoitteita, ovat pohtineet ja testanneet omia vahvuuksiaan. Kaius on tehnyt uusia aluevaltauksia ja kokenut onnistumisia kokin tehtävissä, vaikkakin kiinnittyminen työelämään on epäonnistunut. Samoin Riia on lähtenyt kehittämään osaamistaan suorittamalla kokkiopintoja, vaikkakin opinnoista puuttuu systemaattisuus ja selkeä tavoitteellisuus. Riia vaikuttaa olevan monella

tavalla herkässä vaiheessa työntekijäkansalaisuutensa rakentumisessa. Tulkitsen työstään innostuneen ja opintoihin motivoituneen Riian hyötyvän ohjauksesta, tuesta ja kannustuksesta. Riskit ajatua sivuun työmarkkinoilta ja tulla vammaispalveluiden kohteeksi ovat kuitenkin olemassa. Näen Riian tarinan alleviivaavan niiden työllisyyttä edistävien palveluiden tarvetta, joihin olen tämän tutkielman kuluessa viitannut (mm. Hakala 2022, 2019, Kyröläinen 2020, Vesala ym. 2015).

Nuorten tarinoissa korostuu myös tarve tunnistaa ne, joilla on halua tavoitella työntekijäkansalaisuutta sekä se, millaisella tuella ja ohjauksella tavoitteiden saavuttaminen mahdollistetaan. Tieto, ohjaus ja tuki koulutuksesta työelämään siirtyessä näyttäytyvät nuorten tarinoissa puutteellisina. Vammaisten nuorten ohjautuminen erityisiin työjärjestelyihin kuten työkeskuksiin ja työharjoitteluihin vaikuttaa olevan jonkinlainen automaatio, jossa nuorten oma ääni jää kuulumattomiin ja ymmärrys työelämän vaihtoehtoista heikoksi. Kaikki haastattelemiini nuoret kokevat vähintään jonkinlaista epävarmuutta tulevaisuudestaan työelämässä. Ohjauksen ja tuen tarve on ilmeinen risteyskohdassa, jossa valittavana on koko elämäntulkua määrittävä työkeskuselämä tai työntekijäkansalaisuuden tavoittelu.

6. Johtopäätökset

Olen tarkastellut pro gradussani vammaisten nuorten kokemuksia osallisuudestaan työelämässä ja siihen viitoittaneesta koulupolusta. Olen tutkinut nuorten työntekijäkansalaisuudelleen antamia merkityksiä sekä sitä, millaisena he näkevät oman tulevaisuutensa työelämässä. Nuorten tarinat tekevät osaltaan näkyväksi medikalistisen diskurssin väistämätöntä läsnäoloa vammaisten nuorten työelämäosallisuudessa ja koko elämäkulussa. Nuorten tarinoissa vammat ja rajoitteet ovat olleet määrittäviä koulupolkuun liittyvistä valinnoista asti ja vaikuttavat vahvasti siirtyessä työelämään. Tämä puolestaan heijastelee yhteiskunnan ableistisuutta. Vammaisuus on aina suhteellinen käsite, ja ableismi viittaa käytänteisiin ja prosesseihin, joissa ei-vammaisuuden normia tuotetaan (Kauppila 2022, 20–21). Haastattelemiini nuoriin on koulu- ja työelämäpolulla kohdistunut monenlaista ulkopuolista hallintaa, mikä on kaventanut heidän mahdollisuuksiaan tehdä itsenäisiä ratkaisuja ja tavoitella koulutuksellisia ja ammatillisia unelmiaan. Foucault’lainen perinne näkee hallinnan käyttäytymisen ohjaamisena, jonka tavoitteena on muokata yksilöistä normien ja päämäärien mukainen. Liberaalille hallinnalle on ominaista luokitella yksilöitä sen perusteella, miten kyvykkäinä tai kyvyttöminä heidät nähdään toteuttamaan itsehallintaa ja missä määrin sen koetaan edellyttävän ulkoista puuttumista. (mm. Foucault 1982, Dean 2010b, Tremain 2005.) Nuorten kertomukset koulutusmahdollisuuksien rajauksista sekä työelämään kiinnittymisen vaikeuksista herättävät perustellun kysymyksen siitä, millaisia uudelleenmäärittelyjä yhteiskunnassa tarvitaan vammaisten henkilöiden autonomian vahvistamiseksi sekä koulutus- ja työelämämahdollisuuksien varmistamiseksi.

Olen kuljettanut tutkielmassa työntekijäkansalaisuuden käsitettä työelämäosallisuuden rinnalla, sillä käsite alleviivaa työn merkityksellisyyttä uusliberalistisessa yhteiskunnassa, jossa korostuvat taloudellinen hyöty ja yksilön vastuu. Tutkijat puhuvat työntekijäkansalaisesta, joka on aktiivinen, vastuullinen ja taloudellisesti tuottava toimija. Työntekijäkansalainen on itseään hallinnoiva ja oman itsenäisyytensä edellytykset tuottava, ja osallistuu kansakunnan kilpailukyvyn luomiseen palkkatyöllä tai yrittämällä. (mm. Ekholm & Teittinen 2014; Saarinen 2014; Brunila ym. 2013; Komulainen ym. 2010.) Työntekijäkansalaisuuden voi siis kokea tavoiteltavaksi itseisarvoksi, jolla on keskeinen merkitys kansalaisuudelle, identiteetille ja yhteiskunnalliselle osallisuudelle.

Olen tutkielmassani kysynyt *millaisia merkityksiä vammaiset nuoret antavat työntekijäkansalaisuudelleen ja miten nuoret kokevat työelämäosallisuutensa haasteet ja mahdollisuudet*. Teoriaohjaava sisällönanalyysi on toiminut apuna ja väljänä teoreettisena viitekehyksenä keskeisten työelämäosallisuuteen liittyvien teemojen hahmottamiseksi (Tuomi & Sarajärvi 2018, 78). Olen pyrkinyt löytämään myös uusia ajatuskulkuja, joita teoreettinen viitekehyseni ei ole tunnistanut. Olennaista on ollut kuulla vammaisia nuoria itseään sekä tavoittaa syvempi ymmärrys siitä, miten vammaiset nuoret kokevat työntekijäkansalaisuutensa. Päätän tämän tutkielman johtopäätöksiin nuorten kokemuksista ja merkityksenannoista työelämäosallisuudelle sekä nostamalla esiin työntekijäkansalaisuuden koettuja haasteita ja mahdollisuuksia. Tuon esiin myös havaintojani vammaisten nuorten työelämäosallisuutta vahvistavista seikoista sekä tutkimustarpeesta.

Erityisen koulupolun stigma

Koulupolku viitoittajana työelämään ja elämänkulkuun on saanut nuorten tarinoissa merkittävän painoarvon. Koulutaipaleen alkua kuvaavissa keskusteluissamme on jo selkeitä viitteitä ableistisesta käytännöistä, joissa vammattomuus on normi, ja poikkeavuus käsitetään perusteeksi erotella lapset vammaisiin ja vammattomiin. Haastattelemistani nuorista kaikki ovat ohjautuneet erityisopetukseen ja erityiskouluun jo hyvin varhaisessa vaiheessa, ja vain Violan kohdalla on ylipäättään käyty keskustelua vaihtoehdoista ja kokeiltu siirtoa tavanomaiselle luokalle. Nuoret ovat siten tulleet eriytetyksi vammattomuuden normista ja osoitetuksi vammaisten ryhmään lapsuudestaan alkaen. Ratkaisuja vahvasta erityisestä tuesta on tehty varhaisessa vaiheessa, kun kaikilla haastatelluista ei kertomansa mukaan ollut vielä diagnoosia. Lapsuuteen ja varhaisiin kouluvuosiin liittyvät muistot ovat kaukaisia eivätkä välttämättä kuvaa silloista todellista tilannetta. Se, miten nuoret muistavat ja kokevat varhaiset kouluvuotensa vaikuttaa kuitenkin merkityksellistävän myös myöhempiä kokemuksia osallisuudesta ja oman äänen kuuluvaksi saamisesta. Nuorten kertomukset herättävät pohtimaan, miten aikuiset tekevät erityisyyttä ymmärrettäväksi, leimaako varhainen erityisyys väistämättä koko koulupolun, millaisia jälkiä kiusaaminen jättää ja millaisia eväitä lapset ylipäättään saavat omien vahvuuksien ja mahdollisuuksien tunnistamiseen.

Ammatillisen koulutuksen aikaiset kuvaukset kertovat, miten nuoria johdatetaan työntekijäkansalaisuuteen, ja millaisia kokemuksia ja odotuksia heille alkaa muotoutua työelämästä. Kertomuksissa toistuu nuorten eriyttäminen vammattomista nuorista; heidän kyvykkyytensä

tarkastelu vammaisuuden diskurssista käsin, heihin kohdistuva hallinta ja epätasa-arvoisten ja syrjivien koulutuskäytäntöjen tyypillisuus. Nuorten vaikutusmahdollisuudet omien koulutuksellisten kiinnostuksen kohteiden tavoittelemiseksi näyttävät tarinoissa heikkoina. Nuorten koulutukselliset haaveet on sivuutettu ja perusteluina on käytetty vamman aiheuttamia rajoitteita tai käsitystä alan heikosta työllisyystilanteesta. Ammatinvalinnan ohjauksessa näyttävät korostuneet pohdinnat rajoitteista ja vammaisuudesta. Nuorten toiveiden ohittaminen ei kuitenkaan ole väistämättä tarkoittanut, että toisen alan ammattiopinnot olisivat olleet nuorille epämieluisia. Päinvastoin nuoret kertoivat ilosta, itsenäistymisestä, onnistumisen kokemuksista ja odotuksista, joita ammattikoulu aika tarjosi. Vain Saimi poikkesi joukosta kokemuksillaan, jossa ammattikoulu aikaa merkityksellistivät kokemus omien vaikutusmahdollisuuksien rajallisuudesta sekä ulkoa tuleva voimakas ohjaus ja hallinta.

Johtopäätöksenä nuorten koulupolkua koskevista tarinoista esitän vammaisten nuorten kokevan voimakasta ulkopuolista hallintaa ja ohjausta, jonka taustalla vaikuttavat yhteiskuntaan juurtuneet ableistiset käytännöt ja tavat. Asiantuntijat ja auktoriteetit päättävät nuorten puolesta jopa ammatinvalinnan käyttäen perusteena nuorten vammaa ja rajoitteita. Niemi (2022, 62) on viitannut medikalistisen diskurssin logiikkaan, jossa tunnistetaan ongelma, jonka pohjalta määritetään nuoren tuleva koulutuspolku eli luodaan yhteys oppimisvaikeuden ja laajemmin elämässä pärjäämisen välille. Haastattelemieni nuorten tarinat mukailevat kuvausta medikalistisen diskurssin logiikasta, joka estää heitä toteuttamasta itseään ja hämärtää näkemästä nuorten kykyjä, pystyvyyttä ja rajoitteiden kompensoinnin mahdollisuuksia. Ulossulkeminen koulutusvaihtoehdoista kaventaa tulevaisuuden työntekijäkansalaisuuden edellytyksiä ja estää työelämän muutosta vammaisia suvaitsevaksi ja tasa-arvoisemmaksi. Nuorten kuulematta jättäminen, hallinta ja pitäytyminen totutuissa “vammaisten ammateissa” tekevät työntekijäkansalaisuuden tavoittelemisesta vammaisille nuorille huomattavan vaikeaa.

Työntekijäkansalaisuuden mahdottomuus?

Haastattelemieni nuorten siirtyminen opinnoista työelämään ja työntekijäkansalaisuuden saavuttaminen näyttävät kokonaisuudessaan vaikeana. Nuoret ovat opintojen jälkeen taitekohdassa, joka voi määrittää koko tulevaa elämäntulkua. Vammaisten nuorten elämäntulkunäyttö tarinoissa jonkinlaisena automaationa: erityisammattiopinnoista siirrytään sosiaalipalveluiden piiriin tekemään työn kaltaista toimintaa. Nuoret, joilla on työllistymishaluja,

jäävät virkakoneistossa sivuosaan ja heidän asiansa jää käsittelemättä. Havainto on paradoksaalinen, kun sitä peilaa Suomessa vuonna 2013 voimaan tulleeseen Nuorisotakuuseen. Se on tae, jonka perusteella yhteiskunta varmistaa alle 25-vuotiaalle työttömälle ja alle 30-vuotiaalle vastavalmistuneelle töitä, koulutusta tai muuta työllistymistä edistävää tukea kolmen kuukauden kuluessa (Eduskunta 2022). Nuorisotakuu ei kuitenkaan näytä koskevan vammaisia nuoria, joille ohjautuminen eläkkeelle vaikuttaa automaatiolta kuten muun muassa Hakala (2022), Kauppila ym. (2020) ja Äikäs (2012) ovat esittäneet.

Osa haastatelluista nuorista on päässyt kokeilemaan tavanomaista työelämää, mutta palannut takaisin vammaisia nuoria työllistävään yhdistykseen tai eläkkeelle ja työ- ja päivätoiminnan palveluihin. Pääsy työmarkkinoille näyttäytyy erittäin vaikeana elämänvaiheessa, jossa työmotivaatio on korkealla ja useimmilla ammattikoulun onnistumisen kokemukset vielä tuoreita mielessä. Nuorten kertomukset työntekijäkansalaisuutensa kynnykseltä avaavatkin näkökulmia julmaan koulutuslupaukseen, jota Kauppila ym. (2018) ovat kuvanneet (ks. myös Berlant 2011). Julmassa koulutuslupauksessa on tutkijoiden mukaan kyse yleisten ja eriytettyjen koulutuksellisten tavoitteiden suhteesta, jossa työelämään liittyvät tavoitteet ovat pääsääntöisesti saavuttamattomissa eriytetyn koulutuspolun nuorille. Koulutukselliset tavoitteet eivät niinkään tähtää yksilön yhteiskunnallisen aseman kohentamiseen, vaan kohdistuvat yksilöön itseensä, kuten hänen omatoimisuuteen, kuntoutukseen ja sisällöllisesti epämääräiseen tavoitteeseen hyvästä elämästä. Se miten yksilö käyttää mahdollisuuksiaan yrittäessään saavuttaa pääsääntöisesti saavuttamattomissa olevat tavoitteet, on lähtökohtaisesti kiinni hänestä itsestään ja hänen kyvyistään. (mt. 25–26.) Liitän julman koulutuslupauksen tämän tutkielman nuoriin, joiden kertomukset ammatillisista opinnoista olivat Saimia lukuun ottamatta innostuneita, inspiroituneita ja onnistumisen kokemuksellisia. Koulutuksen epämääräiset lupaukset paremmasta elämästä näyttävät kuitenkin haihtuvan nuorten siirtyessä työntekijäkansalaisuuden kynnykselle. Nuorilta näyttää puuttuvan sellainen työelämään saattava tuki ja ohjaus, jossa aidosti pohditaan vaihtoehtoja ja löydetään nuorille sopivia työelämän ratkaisuja. Ratkaisevaksi työntekijäkansalaisuuden tavoittelemisessa näyttääkin muodostuvan nuoren oma sisukkuus ja viesti siitä, ettei koe eläkkeelle siirtymistä vaihtoehtona. Nuorten haaveet ja ponnistelut työelämäosallisuudesta näyttävät kuitenkin jäävän riittämättömiksi ilman tukiverkkoa, joka auttaa ponnistamaan työelämään. Nuorten tarinoissa työsuhde työpajaan merkityksellistyy väylänä mieleisiin opintoihin ja työelämään. Nuoret kertovat kokevansa, että työpajassa heitä kuunnellaan, heidän vahvuutensa tulevat nähdyiksi ja niitä kehitetään. Osalla tämä on herättänyt pyrkimyksen eteenpäin avoimille työmarkkinoille. Vain Kaius on tullut johtopäätökseen, jossa hän

kokee työkeskustyöskentelyn kahtena päivänä viikossa olevan sopivin tapa osallistua työelämän tapaiseen toimintaan.

Johtopäätöksenä nuorten tarinoista työelämän kynnyksellä totean, että palvelujärjestelmän tulee kyetä tarjoamaan yksilöllisempää palvelua ja tukea työelämäkynnyksen ylittämiseen. Nuoret tarvitsevat ohjausta, tukea, tietoa ja verkostoja hahmottaakseen työelämän mahdollisuuksia. Nuoria tulee kuulla aidosti, heidän taidot ja kyvyt tunnistaa sekä heidän asiaansa paneutua kokonaisvaltaisesti. Eläkeautomaatioon nojaavista asenteista on päästävä eroon viranomaisverkostossa koulutuksella ja tiedon lisäämisellä. Vaatimukset korostuvat ajassa, jossa osatyökykyisten työllistäminen ja eri alojen työvoimapulaan vastaaminen ovat yksi tärkeimpiä työllisyyspoliittisia tavoitteita. Palveluntarvetta korostavat myös nuorten pohdinnat siitä, millaisena he näkevät oman tulevaisuutensa työmarkkinoilla. Nuorten odotuksissa nousevat esiin ennen kaikkea työelämään kiinnittymisen haasteet, mutta myös pyrkimykset ratkaista ja voittaa ne. Nuoret kertovat kohtaavansa ennakkoluuloja, vähättelyä ja epäuskoa kyvyistään, mikä puolestaan kalvaa itseluottamusta ja rohkeutta tavoitella ammatillisia unelmia. Vammaisten nuorten ohjautuminen erityisiin työjärjestelyihin kuten työkeskuksiin ja työharjoitteluihin vaikuttavat olevan jonkinlainen automaatio, jossa nuorten oma ääni jää kuulumattomiin ja ymmärrys työelämän vaihtoehtoista heikoksi. Tieto, ohjaus ja tuki koulutuksesta työelämään siirtyessä näyttäytyvätkin nuorten tarinoissa puutteellisina, ja kaikki haastattelemanuoret kokevat vähintään jonkinlaista epävarmuutta tulevaisuudestaan työelämässä. Nuorten tarinat kuvastavat ilmapiiriä, jossa vain vammaisen itse voi toiminnallaan muuttaa ennakkoluuloja ja vallitsevia käsityksiä. Ennakkoluulojen haastaminen näyttää vaativan nuorilta kykyä tiedostaa ennakkoluulojen olemassaolo sekä erityistä päättäväisyyttä ja rohkeutta haastaa niitä. Nuorten itseluottamuksen vahvistumisessa näyttävät siis merkityksellistyvän aikuisen tuki, ohjaus, kannustus ja kiinnostus nuoren ajatuksista. Ohjauksen ja tuen tarve on ilmeinen risteyskohdassa, jossa valittavana on koko elämäntulkua määrittävä työkeskuselämä tai työntekijäkansalaisuuden tavoittelu.

Loppusanat

Nuorten työpaikan tulevaisuus oli vaakalaudalla graduhaastattelujen aikaan, ja epävarmuus tulevaisuudesta kuului nuorten puheissa. Työpajayhdistyksen talousvaikeudet johtivat toiminnan lakkauttamiseen ja nuoret jäivät työttömiksi pian haastattelujen jälkeen. Mitä nuorille tapahtuu? Jatkavatko he opintojaan? Saavatko he uutta työtä? Tutkimusprosessin aikana olen pohtinut

mielessäni näitä kysymyksiä. Tutkielmaan osallistuneiden nuorten tulevaisuus on jo itsessään kiinnostava jatkotutkimuksen aihe. Nuorten kiinnostavuutta lisää se seikka, että heistä jokainen on pohtinut työelämäosallisuuttaan ja sen edellytyksiä syvällisesti otettuaan vastaan työn, joka tähtää vammaisten nuorten valmentamiseen avoimille työmarkkinoille. Joukossa on siis erityisen työelämäorientoituneita ja motivoituneita nuoria. Laajemmin jatkotutkimuksen tarve puolestaan kytkeytyy erityisammattikoulutuksesta valmistumisen ja työelämään siirtymisen nivelvaiheeseen. Tutkimuksen tulisi selvittää olemassa olevien työllistymisen tukitoimien vaikuttavuutta sekä uusia avauksia kuten vammaisten henkilöiden yrittäjyyden tukea sekä yksityisen palvelutuotannon mahdollisuuksia uraohjauksessa ja rekrytoinneissa.

Lopuksi vielä kiitokset gradutyöskentelyäni apurahoin tukeneille Margaretha-säätiölle, Uuden Suomettaren säätiölle sekä Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymälle.

Lähteet

Berlant, L. (2011) *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press.

Brunila, K. & Hakala, K. & Lahelma, E. & Teittinen, A. (2013) Avauksia ammatilliseen koulutukseen ja yhteiskunnallisiin erontekoihin. Teoksessa Teoksessa Brunila, K. & Hakala, K. & Lahelma, E. & Teittinen, A. (toim.) *Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot*. Helsinki: Gaudeamus, 9–16.

Campbell, F.K. (2009) *Contours of Ableism: The production of disability and abledness*. Hampshire: Palg.

Campbell, F.K. (2019) Precision ableism: a studies in ableism approach to developing histories of disability and abledment. *Rethinking History*, 23 (2), 138–156.

Charlton, J. I. (1998) *Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment*. University of California Press.

Davis, L. J. (1995) *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London: Verso.

Davis, L.J. (2014) *End of Normal: Identity in a Biocultural Era*. Ann Arbor, MI, USA: University of Michigan Press.

Dean, M. (2010a) *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. Sage Publications: Lontoo.

Dean, M. (2010b) Liberal government and authoritarianism. *Economy and Society*, 31(1), 37–61.

Dillon, M. (2004) The security of governance. Teoksessa Larner, W. & Walters, W. (toim.) Global Governmentality. Governing International Spaces. Oxon: Routledge.

Eduskunta (2022) Nuorisotakuu.

https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/nuorisotakuu.aspx. Luettu 21.6.2022.

Ekholm, E. & Teittinen, A. (2014) Vammaiset nuoret ja työntekijäkansalaisuus. Osallistumisen esteitä ja edellytyksiä. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 133.

European Union (2014). Policy Brief on Entrepreneurship for People with Disabilities: Entrepreneurial Activities in Europe. European Commission. <https://www.oecd.org/cfe/leed/Policy-brief-entrepreneurship-people-disabilities.pdf>. Luettu 15.8.2022.

Finkelstein, V. (1980) Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion. New York: World Rehabilitation Fund, Inc.

Foucault, M. (1982) Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8 (4), 777–795.

Foucault, M. (2008) Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978–79. (Burchell, G. käänt.) New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2010). Turvallisuus, alue, väestö. Collège de Francen luennot 1977–78. (Paakkari, A. käänt.) Helsinki: Tutkijaliitto.

Goodley, D. (2014) Dis/ability studies: Theorising disablism and ableism. London: Routledge.

Hakala, K. (2013) Kehitysvammaisten koulutuspolkujen ja työntekijäkansalaisuuden mahdollisuuksia ja mahdottomuuksia. Teoksessa Brunila, K. & Hakala, K. & Lahelma, E. & Teittinen, A. (toim.) Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot. Helsinki: Gaudeamus, 216–235.

Hakala, K. (2017) Työllistymistarinoita. Helsinki: kehitysvammaliiton selvityksiä 13.

Hakala, K., Klem, S. & Koskinen, P. (2019) Palkkaa mut! Palkkaa mut -hankkeen loppuraportti. Kehitysvammaliiton selvityksiä 14. Kehitysvammaliitto.

Hakala, K. (2022) Vammaispalvelujärjestelmän pedagogiikka - Kehitysvammadiagnoosin tienviittoa työntekijäkansalaisuuteen. Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti NMI-Bulletin 32. vuosikerta numero E/2022, 92–112.

Hall, S. (1992/2019) The West and The Rest: Discourse and Power. Teoksessa Morley, D. (toim.) Essential Essays, Volume 2 Identity and Diaspora. Durham and London: Duke University Press, 141–184.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2015) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsingin yliopisto: Gaudeamus.

Hoffrén, T. & Rautanen-Muhli, L. (2019) Seurantatiedon raportti: YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimintaohjelma (2018–2019). Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:61.

Holm, P. & Hopponen, A. (2007) Vammaisten työkyky vuonna 2007. Vertailua työttömiin. Helsinki: Pellervon taloudellisen tutkimuslaitoksen raportteja 202, 2007.

Hurri, S. (2010) Michel Foucault: jossakin toisessa ruumiin ja nautinnon taloudessa. Teoksessa Kotkas, T. & Lindroos-Hovinheimo, S. (toim.) Yhteiskuntateorioiden oikeus. Helsinki: Tutkijaliitto, 191–229.

Husa, S. (1995) Foucault’lainen metodi. Filosofinen aikakausilehti Niin & näin, nro. 3, 40–46.

Hämäläinen, J. (1987) Laadullinen sosiaalitutkimus käytännössä. Johdatus sosiaalitutkimuksen "käsiyötaitoon". Kuopion yliopistojen julkaisuja; yhteiskuntatieteet. Tilastot ja selvitykset 2/1987.

Kauppila, A. (2013) Kansalaisuus ja sen ideaalit vammaispolitiikassa kriittisen kyvykkyyttutkimuksen näkökulmasta tarkasteltuna. Pro gradu -työ, Helsingin yliopisto.

Kauppila, A. & Mietola, R. & Niemi, A-M (2018) Koulutususkon rajoilla: koulutuksen julma lupaus kehitys- ja vaikeavammaisille opiskelijoille. Teoksessa Silvennoinen, H. & Kalalahti, M. & Varjo, J. (toim.) Koulutuksen lupaukset ja koulutususko. Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen vuosikirja 2. Kasvatusalan tutkimuksia nro 79, Helsinki: FERA Suomen kasvatustieteellinen seura, 209–240 .

Kauppila, A. & Lappalainen, S. & Mietola, R. (2020) Governing citizenship for students with learning disabilities in everyday vocational education and training. *Disability & Society* , vol. 36, no. 7, 1148–1168.

Kauppila, A. (2022) Kehitys- ja vaikeavammaisten henkilöiden hallinta ja kansalaisuus vammais- ja koulutuspolitiikassa sekä ammatillisen erityisoppilaitoksen arjessa. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia, numero 136. Helsinki: Helsingin yliopisto

Ketola, E. (2009) Torstaisin ei tarvitse olla yksin. Senioriteatteri Kutkus hyvinvoinnin tekijänä. Opinnäytetyö. Mikkelin ammattikorkeakoulu.

Ketovuori, H. & Pihlaja, P. (2016) Inklusiivinen koulutuspolitiikka erityispedagogisin silmin. Teoksessa Silvennoinen, H. & Kalalahti, M. & Varjo J. (toim.) Koulutuksen tasa-arvon muuttuvat merkitykset. Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen vuosikirja 1. Jyväskylä: FERA Suomen kasvatustieteellinen seura ry, 229–264.

Kivirauma, J. (2016) Vammaisuus ja identiteetti. Vammaisten oppilaiden koulukokemuksia 1930-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Silvennoinen, H. & Kalalahti, M. & Varjo J. (toim.) Koulutuksen tasa-arvon muuttuvat merkitykset. Kasvatustieteiden tutkimuskeskuksen vuosikirja 1. Jyväskylä: FERA Suomen kasvatustieteellinen seura ry, 135–154.

Komulainen, K. & Keskitalo-Foley, S. & Korhonen, M. & Lappalainen, S. (2010) Yrittäjyyskasvatus hallintana. Tampere: Vastapaino.

Kuula, A. & Tiitinen, S. (2010) Eettiset kysymykset ja haastattelujen jatkokäyttö. Teoksessa Teoksessa Ruusuvuori, J. & Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 376–387.

Kyröläinen, A. (2020) Vammaisten henkilöiden työllistymisen rakenteelliset esteet. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2020:36.

Laiho, V. & Hopponen, A. & Latvala, T. & Rämö A-K. (2010). Erityisryhmien työkyky. Työttömät ja vammaiset. Helsinki: Pellervon taloustutkimuksen raportteja 225, 2010.

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 1987/380, § 2: Vammaisen henkilö. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870380>. Luettu 20.5.2022.

Lampinen, M. (2019) Oleellista tässä on muutoksen ymmärtäminen – Työntekijäkansalaisuuden vaateet ammatillisen koulutuksen reformissa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Linnakangas, R. & Suikkanen, A. & Savtchenko, V. & Virta, L. (2006) Uuden alussa vai umpikujassa? Vammaiset matkalla yhdenvertaiseen kansalaisuuteen. Helsinki: Stakes.

Lindh, J. (2021) Vammaisten työmarkkinakansalaisuus poliittisena ongelmana. Teoksessa Teittinen, A. & Kivistö, M. & Tarvainen, M. & Hautala, S. (toim.) Vammaiset ihmiset kansalaisina. Tampere: Vastapafino, 89–112.

Linton, S. (2010). Reassigning Meaning. Teoksessa Disability Studies Reader, toim. Davis L.J., New York: Routledge, 223–236.

Lukiolaki 2018/714. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180714>. Luettu 6.7.2022.

Miettinen, S. (2020) Erityiset nuoret työhön oppimassa, Tapaustutkimus työelämälähtöisestä opiskelusta ammatillisessa erityisopetuksessa. Espoo: Kehitysvammaliiton selvityksiä 15.

Miller, P. & Rose, N. (2008) Administering Economic, Social and Personal Life. Cambridge: Polity Press.

Niemelä, p. & Renko, M. & Nikoskinen, T. & Heinonen, J. & Hytti, U. & Lindberg, J. & Ray, K. & Kaarnasaari, A. & Savela, K. & Kallionpää, P. & Kämäräinen, V. & Pakarinen, J. (2017) Vammaisten henkilöiden yrittäjyys ja sen tuki. Valtioneuvoston selvitysja tutkimustoiminnan julkaisusarja 22/2017.

Niemi, A-M. & Mietola, R. & Helakorpi, J. (2010) Erityisluokka elämäkulussa. Selvitys peruskoulussa erityisluokalla opiskelleiden vammaisten, romaniväestöön kuuluvien ja maahanmuuttajataustaisten nuorten aikuisten koulutus- ja työelämäkokemuksista. Helsinki: Sisäasiainministeriön julkaisu 1/2020.

Niemi, A-M. (2015) Erityisiä koulutuspolkuja? Tutkimus erityisopetuksen käytännöistä peruskoulun jälkeen. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 264.

Niemi, A-M. (2022) Erityisen tuen tarpeen merkitys nuorten aikuisten koulutuselämänsä kerronnassa. Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti NMI-Bulletin 31.vuosikerta numero 4, 50–70.

Niemi, A-M. & Laaksonen, L-M. (2020) Discourses on educational support in the context of general upper secondary education. *Disability & Society* vol. 35, no.3, 460–478.

Nurmi-Koikkalainen, P. & Ahola, S. & Gissler, M. ym. (2017) Tietoa ja tietotarpeita vammaisuudesta. Analyysia THL:n tietotuotannosta. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpapereita 38.

ODEP (Office of Disability Employment Policy) (2013). Self-employment for people with disabilities. <http://www.dol.gov/odep/pdf/2014StartUp.pdf>. Luettu 15.8.2022.

Oliver, M. (1996) *Understanding disability: from theory to practice*. New York: Palgrave.

Oliver, M. & Barnes, C. (2012) *The New Politics of Disablement*. New York: Palgrave Macmillan.

Pakkanen, M. (2006) Miksi kuulustelin Mirjamia? Kertomus eräästä haastattelusta. *Sociologia* 43: 3/2006, 209–225.

Reinikainen, M-R. (2007) Vammaisuuden sukupuolittuneet ja sortavat diskurssit. Yhteiskunnallis-diskursiivinen näkökulma vammaisuuteen. Jyväskylä: Jyväskylä Studies of Education, Psychology and Social Research.

Ruusuvuori, J. & Nikander, P. & Hyvärinen, M. (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, J. & Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 8–29.

Rönkkö, E. & Peltomäki, S. & Granö, S. & Kontu, E. (2022) Kehitysvammaiset henkilöt tutkimuksessa – osallistumista vai osallisuutta? Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti NMI-Bulletin 32. vuosikerta numero E/2022, 113–130.

Saarinen, A. & Salmenniemi, S. & Keränen H. (2014) Hyvinvointivaltiosta hyvinvoivaan valtioon. Hyvinvointi ja kansalaisuus suomalaisessa poliittisessa diskurssissa. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014):6, 605–618.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2010) Vahva pohja osallisuudelle ja yhdenvertaisuudelle: Suomen vammaispoliittinen ohjelma VAMPO 2010–2015. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2021) Oikeus osallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimintaohjelma 2020–2023. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2021:2. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Strauss, A.L. & Corbin, J. (1990) Basics of qualitative research: Grounded theory. Procedures and techniques. London: Sage.

Suomen perustuslaki 731/1999, 6 § Yhdenvertaisuus.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/kokoelma/1999/19990074.pdf>. Luettu 3.3.2022.

Suomen YK-liitto (2015) YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja sopimuksen valinnainen pöytäkirja. Somero: Suomen YK-liitto.

Teittinen, A. (toim.) Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot. Helsinki: Gaudeamus, 216–235.

Thomas, C. (2007) Sociologies of disability and illness: Contested ideas in disability studies and medical sociology. Hampshire: Palgrave.

Tremain, S. (2005). Foucault and Government of Disability. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Vaahtera, E. (2012) Vammaisuuden tutkimuksesta kriittiseen kyvykkyyksien tutkimiseen. Naistutkimus, 25 (1), 41–45.

Valtioneuvosto (2019) Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteisunta. Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelma 2019. Helsinki: Valtioneuvosto.
<https://valtioneuvosto.fi/marinin-hallitus/hallitusohjelma>. Luettu 3.3.2022.

Vehmas, S. (2009) Vammaisuuden ontologia ja politiikka: Realismin ja konstruktionismin väistämätön liitto. Kasvatus 2/2009, 111–120.

Vehmas, S. (2010). Vammaisuuden kokeminen ja kokemisen vammaisuus. Suomen Vammaistutkimuksen Seuran 2. vuosikirja. Kehitysvammaliitto ry.

Vesala, H.T. & Klem, S. & Ahlstén, M. (2015) Kehitysvammaisten ihmisten työllisyystilanne 2013–2014. Helsinki: Kehitysvammaliiton selvityksiä 9.

Vesala, H.T. & Teittinen, A. (2022) Vammaisten ihmisten syrjintäkokemuksia koulutuksen kentällä. Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti NMI-Bulletin 32. vuosikerta numero E/2022, 33–49.

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, §8 Syrjinnän kielto.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325#Pidm45949345061488>. Luettu 17.5.2022.

YK (2006) Convention on the Rights of Persons with Disabilities.
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>. Luettu 18.5.2022.

YK (2006) Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities.
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/optional-protocol-to-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>.
Luettu 17.5.2022.

Äikäs, A. (2012) Toiselta asteelta eteenpäin. Narratiivinen tutkimus vaikeavammaisen nuoren aikuisen koulutuksesta ja työllistymisestä. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 28.

Liitteet

Liite 1. Tietosuojailmoitus

1. Rekisterin nimi	Erityisnuorten kokemuksia työntekijäkansalaisuutensa haasteista ja mahdollisuuksista pro gradu –tutkimuksessa.
2. Rekisterinpitäjä	<i>Lilli Jokela-Vahteristo</i> +xxx xx xxx xxxx lilli.m.jokela-vahteristo@utu.fi
3. Vastuuhenkilön yhteystiedot	<i>Lilli Jokela-Vahteristo</i> +xxx xx xxx xxxx lilli.m.jokela-vahteristo@utu.fi
4. Tietosuojavastaavan yhteystiedot	<i>Lilli Jokela-Vahteristo</i> +xxx xx xxx xxxx lilli.m.jokela-vahteristo@utu.fi
5. Henkilötietojen käsittelyn tarkoitukset ja käsittelyn oikeusperuste	Tutkimuksessa toteutetaan haastatteluja erityisnuorten työntekijäkansalaisuutta koskevista kokemuksista. Henkilötietojen EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen 6 artiklan mukaisena käsittelyperusteena on (<i>rasti vain yksikohta</i>) ☒ käsittely on tarpeen tieteellistä tutkimusta varten (yleinen etu 6 art. 1 a-kohta) ☒ rekisteröity on antanut suostumuksensa henkilötietojen käsittelyyn (suostumus 6 art. 1 e-kohta) ☐ muu mikä _____
6. Käsiteltävät henkilötietoryhmät	Rekisteriin talletetaan rekisteröidystä seuraavia tietoja Ikä, tietoja koulupolusta sekä kokemuksia omaan työntekijäkansalaisuuteen vaikuttaneista seikoista.
7. Henkilötietojen vastaanottajat ja vastaanottajaryhmät.	Tietoja ei siirretä eikä luovuteta tutkimusryhmän ulkopuolelle.
8. Tiedot tietojen siirrosta kolmansiin maihin	Henkilötietoja ei luovuteta EU:n tai Euroopan talousalueen ulkopuolelle.

<p>9. Henkilötietojen säilyttämisaika tai sen määrittämisen kriteerit</p>	<p>Haastattelunauhoitteista kirjoitetaan tekstitiedostot ja nauhoitteet tuhotaan. Samalla tutkimusaineistosta poistetaan suorat tunnistetiedot. Tietoja säilytetään enintään 31.12.2023 asti, jonka jälkeen aineisto hävitetään tietoturvallisesti.</p>
<p>10. Rekisteröidyn oikeudet</p>	<p>Rekisteröidyllä on oikeus pyytää pääsy häntä itseään koskeviin henkilötietoihin sekä oikeus pyytää tietojensa oikaisemista tai poistamista taikka käsittelyn rajoittamista tai vastustaa niiden käsittelyä. Oikeutta henkilötietojen poistamiseen ei sovelleta tieteellisessä tai historiallisessa tutkimustarkoituksessa silloin, kun poisto-oikeus todennäköisesti estää tai vaikeuttaa käsittelyä.</p> <p>Rekisteröidyllä on oikeus tehdä valitus valvontaviranomaiselle. Yhteyshenkilö rekisteröidyn oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyvissä asioissa on Turun yliopiston tietosuojavastaava, yhteystiedot ilmoituksen alussa.</p> <p>Jos käsittelyperusteena on suostumus, on rekisteröidyllä oikeus peruuttaa suostumuksensa ilmoittamalla siitä rekisterinpitäjälle seuraavasti: <i>peruutan suostumukseni tutkimukseen.</i></p> <p>Rekisteröidyllä on oikeus pyytää pääsy häntä itseään koskeviin henkilötietoihin sekä oikeus pyytää tietojensa oikaisemista tai poistamista taikka käsittelyn rajoittamista tai vastustaa niiden käsittelyä.</p> <p>Rekisteröidyllä on oikeus tehdä valitus valvontaviranomaiselle. Yhteyshenkilö rekisteröidyn oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyvissä asioissa on Turun yliopiston tietosuojavastaava, yhteystiedot ilmoituksen alussa.</p>
<p>11. Tiedot siitä, mistä henkilötiedot on saatu</p>	<p>Henkilötietojen saanti perustuu henkilökohtaisiin kontakteihin ja tutkittavien suostumukseen osallistua tutkimukseen.</p>
<p>12. Tiedot automaattisen päätöksenteon ml. profiloinnin olemassaolosta</p>	<p>Tietoja ei käytetä automaattiseen päätöksentekoon tai profiloinnin tekemiseen.</p>

Liite 2. Haastattelurunko

Graduhaastattelurunko vammaisten nuorten työntekijäkansalaisuutta käsittelevään tutkielmaan

Tutkimuskysymykset:

Millaisia merkityksiä vammaiset nuoret antavat työntekijäkansalaisuudelleen?

Miten nuoret kokevat työntekijäkansalaisuutensa mahdollisuudet ja haasteet?

Haastattelu pääteemat:

1 Mitä nuorelle kuuluu nyt koulun ja työn saralla?

2 Peruskoulu-aika

- erityisopetus vs. tavallinen opetus, miten kokenut opetuksen, oppimisen ja omat vaikutusmahdollisuudet?
- onko kokenut ristiriitaa tavanomaisen opetuksen ja erityisopetuksen välillä silloin tai myöhemmin, millaista?
- miten muistelee lapsena pohtineen erityisyyttään?
- millaisena muistelee koulu-aikaa ja koulumenestystään?
- oliko lapsena ammatillisia haaveita, mitä halusi tehdä isona?

3 Peruskoulun jälkeinen aika

- mitä tapahtui peruskoulun jälkeen ja miten muistelee omia vaikutusmahdollisuuksiaan ja “neuvotteluja” peruskoulun jälkeisistä valinnoista?
- millaisena muistelee peruskoulun jälkeistä aikaa?

- millaisia pohdintoja kävi omasta erityisyydestään? kokiko jotain epätasa-arvoon liittyvää ja mitä?
- millaisia toiveita alkoi piirtyä jatkokoulutuksesta tai työelämästä?
- millaisessa ympäristössä eli varhaisimpia nuoruusvuosiaan?

4 Aikuisuuden ja työntekijäkansalaisuuden kynnyksellä

- millaisia ajatuksia peruskoulun jälkeisen koulutuksen jälkeen omasta itsenäisestä elämästä ja työelämästä?
- millaisia ajatuksia ympäröivästä maailmasta oman työntekijäkansalaisuuden näkökulmasta; pelottavia, uteliaita, toiveikkaita, jännittäviä, hyviä, huonoja..?
- kokemukset omista vaikutusmahdollisuuksista päättää, millaista varhaisaikuisuutta elää ja mihin ammatillisesti suuntaa?
- millainen on oma työelämä ollut tähän asti?
- onko se vastannut haaveita ja odotuksia ja miten?
- miten oma erityisyys sekä yhteiskunnallinen ilmapiiri vaikuttavat omiin mahdollisuuksiin työllistyä ja tehdä mielekästä työtä?

5 Ajatuksia tulevaisuudesta

- mistä haaveilee?
- miten uskoo haaveiden ja todellisuuden kohtaavan?
- miten kokee omat vaikutusmahdollisuutensa omaan tulevaisuuteensa ja erityisesti työelämässä?
- mikä ympäristössä pitäisi olla toisin, jotta omat työelämähaaveet olisivat paremmin saavutettavissa?